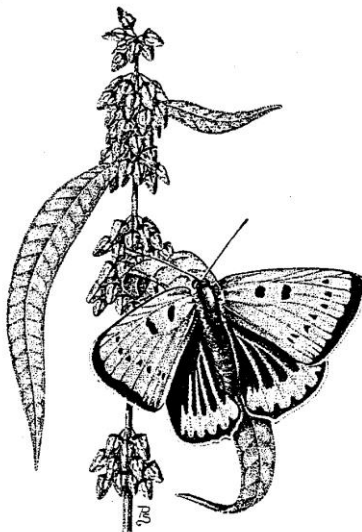

9^e jaargang
maart 2005

Flinterwille

Vlinderwerkgroep Friesland

Afdeling Noord van de
Nederlandse Entomologische Vereniging

VOORWOORD

Beste vlindervrienden,

Het samenstellen van deze Flinterwille was een flinke klus; niet eerder telde ons periodiek zoveel bladzijden. De inhoud van deze Flinterwille is weer zeer gevarieerd. Uiteraard is een flink deel van de inhoud gewijd aan het komende seizoen (excursies!), terwijl ook verslagen zijn te vinden van de determinatiedag en de najaarsbijeenkomst. Bijzonder in deze Flinterwille is een reeks artikelen betreffende drie heren De Jong. Het lijkt wel toeval, drie keer De Jong. Jullie zullen interessante stukjes vinden over Willem de Jong, Jan de Jong en Johan de Jong.

Ik wil jullie bijzondere aandacht vragen voor een nieuw fenomeen in Nederland: de Nationale Nachtvliedder Nacht! Op vrijdagavond 1 juli is het de bedoeling om door het hele land, en dus ook in Friesland, speciale aandacht te vragen voor nachtvliedders. De Nationale Nachtvliedder Nacht wordt georganiseerd door de Vlinderstichting en de Werkgroep VlinderFaunistiek van EIS-Nederland; ze hebben daarvoor sponsors weten te vinden. Uiteraard hopen we ook in Friesland op die avond veel aandacht aan het nachtvlieddergebeuren te geven; nu maar hopen op mooi weer die avond.

Inmiddels zijn Gerrit Tuinstra en Henk en Auke Hunneman druk bezig om alle Friese gegevens betreffende de familie van de Notodonten te gebruiken om verspreidingskaartjes te maken; deze kaartjes zijn binnenkort te vinden op de homepage van de Vlinderwerkgroep Friesland. Van elke soort zullen foto's, verspreidingskaartjes en andere interessante gegevens te vinden zijn. Het is een omvangrijke klus, die alleen lukt omdat we zo langzamerhand erg veel gegevens in onze Friese database hebben verzameld. Kijk zo nu en dan maar eens op onze site om te kijken of er al iets klaar is van dit project.

Onze voorjaarsbijeenkomst zal na lange tijd weer eens in Leeuwarden plaats vinden. Het Fries Natuuseum is, na een ingrijpende verbouwing, weer geopend en we kunnen er weer terecht voor onze bijeenkomsten. Let wel even op het parkeerprobleem: voor de omgeving van het museum geldt betaald parkeren voor maximaal twee uren. Ik heb op bladzijde 3 en 4 bij de aankondiging van de voorjaarsbijeenkomst twee mogelijkheden weergegeven om toch de auto kwijt te kunnen.

Ik wens iedereen een goed vlinderseizoen en hopelijk tot ziens op woensdagavond 20 april.

Siep Sinnema

INHOUD

Voorwoord	pag.	1
Inhoud		2
Aankondiging Voorjaarsbijeenkomst 2005		3
Verslag Najaarsbijeenkomst 2004		4
Excursies in 2005		10
Open weekend Fryske Gea Bakkeveen	Tom Jager	12
Nationale Nachtvlinder Nacht	Dick Groenendijk	13
Speerpuntgebieden 2005: Nannewiid, Easterskar en Mårswal.	Luut de Zee	13
Resultaten speerpuntgebied 2004: De Schapedobbe; Gerrit Tuinstra		15
Verslag determinatiedag 15 januari 2005.	Jannie Sinnema	22
Vlindergegevens van Jan de Jong te Joure.	Siep en Jannie Sinnema	23
Vlindergegevens van Johan de Jong.	Gerrit Tuinstra	24
“Project Gentiaanblauwtje”, Landschapsbeheer Friesland.	Gerrit Tuinstra	25
Het veenhooibeestje: Ecologische relatieproblemen? Over de effecten van klimaatverandering.	Auke Hunneman	26
Een nadere kennismaking met W.G. de Jong .	Siep Sinnema	33
Boekenlijst Vlinderwerkgroep Friesland		35
Ledenmutaties		36
Belangrijke data		37

Aankondiging voorjaarsbijeenkomst

Hierbij nodigen wij u uit voor de voorjaarsbijeenkomst van de Vlinderwerkgroep Friesland op woensdag 20 april 2005 in het Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2 te Leeuwarden. Aanvangstijd: 's avonds om 19.30 uur.

De indeling van de avond is als volgt:

1. Opening.
2. Algemene mededelingen en ingekomen stukken.
3. Financieel overzicht Vlinderwerkgroep Friesland (Luut de Zee).
4. Ervaringen, mededelingen, inbreng van en door leden.
5. Presentatie project Notodontidae (Gerrit Tuinstra / Henk & Auke Hunneman).
6. Presentatie nieuwe vlindersite voor jongeren in Friesland (Tymo Muus).
7. Pauze.
8. Inventarisatie zuidwest Friesland (Abel Jagersma).
9. Rondvraag.
10. Sluiting.

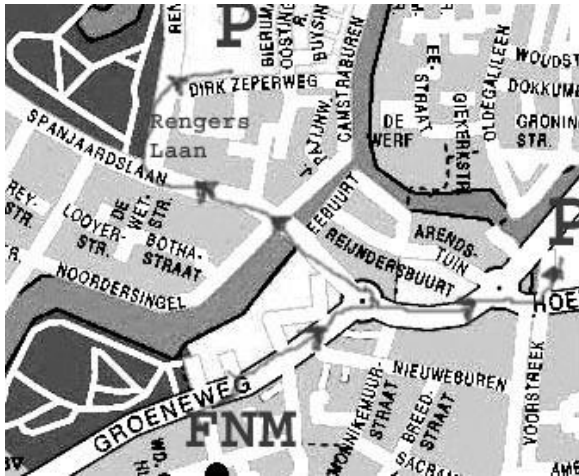
Attentiepunten:

- Als u dia's of een cd-rom hebt meegenomen, verzoeken wij u dit voorafgaande aan de bijeenkomst even bij de secretaris of de voorzitter te melden.
- Contributie (EUR 5,00 per jaar) kan worden voldaan bij onze penningmeester, Luut de Zee. Overmaken kan ook naar gironummer 7223259 ten name van L. de Zee te Joure.
- Ingevulde waarnemingsformulieren kunt u zoals gebruikelijk inleveren bij Jannie Sinnema.
- Indien u over een computer beschikt, dan verzoeken wij u vriendelijk de gegevens in **excel** in te voeren en het bestand ten behoeve van de vlinderdatabase Friesland te mailen aan Siep & Jannie Sinnema, email-adres: [**s.g.sinnema@wanadoo.nl**](mailto:s.g.sinnema@wanadoo.nl)
Voor de excel-file (opmaakprofiel) kunt u zich wenden tot Siep Sinnema, die dit in een bestandje naar u toe kan mailen.

Namens het bestuur van de Vlinderwerkgroep Friesland.
Gerard Bergsma – secretaris.

Parkeermogelijkheden voorjaarsbijeenkomst Leeuwarden: het parkeerbeleid in Leeuwarden is gewijzigd. Van maandag tot en met zaterdag moet tussen 08.00 uur en 22.00 uur voor het parkeren worden betaald. Daarbij mag men maximaal 2 uren parkeren. Er zijn twee alternatieven:

- gratis parkeren: komend vanuit het centrum rijdt u over Noorderbrug de Spanjaardslaan op; de eerste weg rechts nemen (Rengerslaan); als u de volgende weg rechts neemt, komt u op een parkeerterrein, waar men gratis kan parkeren. Dit geldt ook voor de omliggende straten. Dit is op loopafstand van het museum.
- Parkeergarage Hoeksterend; ook dit is op loopafstand van het museum.

*Parkeer
Garage
Hoekster
End*

Fries Natuurmuseum

Verslag najaarsbijeenkomst 2004.

Gerard Bergsma

De najaarsbijeenkomst van de Vlinderwerkgroep Friesland vond plaats op zondag 21 november 2004 in de Fûgelhelling te Ureterp. De bijeenkomst werd voorgezeten door Siep Sinnema. Aanwezig waren 21 leden.

1. De voorzitter opent de bijeenkomst en heet iedereen van harte welkom. Er zijn afmeldingen van Luut de Zee en John Boosman.

Het afgelopen vlinderjaar was niet echt best te noemen. Wél waren er meldingen van bijzondere vlinders. De gehakkelde aurelia werd veelvuldig waargenomen en ook de doodshoofdvlinder werd gezien. De excursies van de Vlinderwerkgroep zijn over het algemeen goed gelukt. Er waren redelijk veel deelnemers. Aan het speerpuntgebied Schaopedobbe bij Elsloo zijn tientallen bezoeken gebracht; vooral Gerrit Tuinstra spande hierbij de kroon. Qua soortenaantal was het beslist de moeite waard. Maar liefst 481 nachtvlindersoorten werden er aangetroffen, waarvan 310 macro's en 171 micro's. Hieronder waren een aantal interessante

soorten, zoals *Chloroclysta siterata* (papegaaitje), *Apamea furva* (schapengrasuil), *Apamea lateritia* (steenrode grasuil).

Het ledental van de Vlinderwerkgroep breidt zich gestaag uit. De Flinterwille wordt naar steeds meer adressen toegezonden (ook naar elders in Nederland). De kopij voor het blad is eveneens meer dan voldoende. Uiteraard zijn artikelen van leden van de Vlinderwerkgroep van harte welkom. Laat het vooraf even weten.

Het afgelopen jaar had de site van de Vlinderwerkgroep circa 5600 hits. In totaal vanaf de start van de site zijn reeds 19.160 hits geteld.

De website heet nu: www.vlinderwerkgroepfriesland.nl

Het nieuwe emailadres luidt: info@vlinderwerkgroepfriesland.nl

Siep Sinnema wijst de leden nog eens op het bestaan van de site www.vlindernet.nl van De Vlinderstichting. Hier kan men raadplegen welke rups of vlinder men heeft gezien. Tevens kan men er ‘Skinner’ raadplegen en verspreidingskaartjes van vlinders in Nederland bekijken.

2. Algemene mededelingen en ingekomen stukken.

Gerard Bergsma heeft op 13 november de werkgroepenmiddag van de Vlinderstichting bezocht. Het programma omvatte bijdragen van de directeur van de Vlinderstichting Theo Verstrael (→ de samenwerking tussen de werkgroepen en de stichting), van Jaap Bouwman (→ onderzoeksprojecten), van Titia Wolterbeek (→ de projecten van de afdeling Communicatie), van Kars Veling (→ inhaalslag van beschermde vlindersoorten), van Vivian Siebering (→ bij onderzoek naar vlinders en libellen is hulp nodig van de werkgroepen), van Dick Groenendijk (→ stand van zaken met betrekking tot nachtvlinders en hoe nu verder). Van de presentaties is een map en een overzicht ter beschikking van de leden van de Vlinderwerkgroep Friesland.

Jannie Sinnema vertelt, dat er eerder dit jaar een convenant is gesloten tussen de Werkgroep Vlinderfaunistiek (WVF) van EIS Nederland en de Vlinderstichting. Dit wil zeggen, dat beide partijen hebben besloten hun databases te gaan samenvoegen, het gezamenlijk gebruik ervan mogelijk te maken en de uitwisseling van kennis bij projecten en in publicaties te bevorderen.

NB: De Vlinderwerkgroep Friesland wil graag eerst zelf de waarnemingsgegevens ontvangen voor de eigen database.

De ingekomen stukken worden behandeld, waaronder het project ‘Inhaalslag Heideblauwtje’ van de Vlinderstichting dat in de loop van 2004 is gestart. Het behelst de inventarisatie van de kilometerhokken waarin Heideblauwtjes in de jaren negentig voorkwamen. Aan de werkgroepen in geheel Nederland wordt gevraagd om tellers voor de desbetreffende kilometerhokken, teneinde vast te stellen, of deze vlindersoort daar nog aanwezig is. Ook nulwaarnemingen zijn van belang. Volgend jaar gaat het project door. Wanneer iemand Heideblauwtjes in zijn woonomgeving heeft zitten en hij is niet door de Vlinderstichting benaderd om te

inventariseren, dan kan hij/zij aan het project meedoen door zich te melden bij de secretaris van de Vlinderwerkgroep, of bij de Vlinderstichting (Kars Veling en/of Chris van Swaay).

Nieuwsbrief nr. 4 van november 2004 van de Werkgroep Vlinderfaunistiek (WVF) is binnengekomen, evenals het eindrapport 'Herstel van dagvlinders bij natuurontwikkeling op landbouwgrond' van de Vlinderstichting. NB: In Friesland zijn in dit verband drie terreinen onderzocht, namelijk Aekingerbroek, Bakkeveensterduinen en de Dellebuursterheide. Tevens is van de Vlinderstichting ontvangen: het jaarverslag 2003 'Vlinders en Libellen onder de meetlat' alsmede het 'Waarnemingenverslag Dagvlinders, Libellen, Sprinkhanen 2003' en het 'Waarnemingenverslag Ongewervelden 2004'

Er gaan nog enkele boeken rond, zoals: 'Dagvlinders in Zeeland' en 'Bosrandbeheer voor vlinders en andere ongewervelden'.

3. Ervaringen, mededelingen, inbreng van en door leden.

Jannie Sinnema heeft op 19 november twee late waarnemingen van Kleine vossen.

Andy Saunders ving op 2-4-2004 een nieuwe microsoort voor Friesland, namelijk *Eriocrania sangii* (determ. Sjaak Koster). Verder heeft Andy in september en oktober een aantal malen een 24-tal bomen gesmeerd. Hij trof hierop (op één avond) 618 exemplaren aan van *Conistra vaccinii* (bosbesuil). NB: met stropen/smeren kun je langer doorgaan dan met lichten. De laatste keer dat hij dit deed, nam hij 82 Kleine wintervlinders (*Operophtera brumata*) waar op de ingesmeerde stammen van de bomen, en ook in de takken.

Willem de Jong had veel vragen van mensen gekregen over rupsen van het Avondrood.

Abel Jagersma heeft tot nu toe 126 soorten nachtvlinders in z'n eigen tuin waargenomen, waarvan 86 soorten in 2003 en 42 soorten in 2004. Hij heeft een foto van de hermelijnvlinder (*Cerura vinula*) bij zich, die hij er ook aantrof. Samen met Andy Saunders is hij het afgelopen seizoen nog in het Gaasterland actief geweest. Ze hebben o.a. twee keer gesmeerd. Abel heeft geconcludeerd, dat het Harichsterbos in de verdrukking komt door allerlei plaatselijke ontwikkelingen. In augustus circa 68 nachtvlindersoorten gevangen, waaronder *Harpyia milhauseri* (de draak).

Johan Meijer had in augustus de koninginnenpage in zijn tuin. Ook gehakkelde aurelia's waren er voldoende.

Tymo Muus meldt de waarneming van een rouwmantel in Drachten, in Groningen en in Denemarken (waar hij op vakantie is geweest). Hij heeft veel pijlstaarten gezien het afgelopen seizoen, waaronder het klein avondrood (*Deilephila porcellus*) en het groot avondrood (*Deilephila elpenor*), Tymo laat

rupsen zien van de oleanderpijlstaart (*Daphnis nerii*) en de doodshoofdpijlstaart (*Acherontia atropos*) die hij uit buitenlands materiaal heeft opgekweekt. Tevens heeft hij een bak met geprepareerde vlinders bij zich, waaronder een grote beer (*Arctia caja*), een wolfsmelkpijlstaart (*Hyles euphorbiae*) uit Oostenrijk, een (albino) ligusterpijlstaart (*Sphinx ligustri*), een *Lampropteryx suffumata* uit België, een malvabandspanner (*Larentia clavaria*) van Beetsterzwaag, een gevlekte groenuil (*Moma alpium*) van het Stuttebosch, een saffraangouduil (*Xanthia aurago*) uit Beetsterzwaag, een paddestoeluil (*Parascotia fuliginaria*), een grote wintervlinder (*Erannis defoliaria*), een bruine essenuil (*Lithophane semibrunnea*) uit Beetsterzwaag, een kromzitter (*Asteroscopus sphinx*).

Hilco Meijer meldt een lichte daguil (*Heliothis virescens*) van 28-5-2004 van het terrein van de Fûgelhelling. Verder zit de sporkehoutspanner (*Philereme vetulata*) ook op de wegedoorns bij de Fûgelhelling. In Drachten zijn rupsen van de witband-silene-uil (*Hadena compta*) gevonden op duizendschoon (*Dianthus barbatus*); een cultuurplant.

Henk & Auke Hunneman hebben eveneens een bak met geprepareerde vlinders bij zich. Hieronder de donkere iepenuil (*Cosmia affinis*), gevangen bij Lauwersoog; een soort die gebonden is aan iep en sterk achteruit is gegaan als gevolg van de iepziekte. Verder is de schijn-gamma-uil (*Synggrapha interrogationis*), ook gevangen bij Lauwersoog; dit is een zeldzame trekvlinder. De schapengrasuil (*Apamea furva*), gevangen bij Elsloo op licht. De roodkopwinteruil (*Conistra erythrocephala*), gevangen op de Schaopedobbe; een zeldzame soort in Friesland, waarvan uitsluitend oude waarnemingen uit Gaasterland bekend zijn. Tijdens de excursie in het Oosterschar hebben zij een afwijkende vorm gevonden van de berkenoogspanner (*Cyclophora albipunctata* → vermoedelijk *forma nigrosarsata*). Andy Saunders ving tijdens dezelfde excursie een afwijkende vorm van de gewone bandspanner (*Epirrhoe alternata*); een exemplaar met strepen over de vleugels.

In het Fochteloërveen zijn weer een groot aantal veenhooibeestjes gezien met uitschieters op 18 juni (102 exx) en 22 juni (190 exx). Op een avond werden nog een zestal rupsen gevonden. Een onderzoek naar de verschuiving in vliegtijd van het veenhooibeestje, met een vergelijking tussen onze gegevens en die in de atlas van Tax laten het opmerkelijke feit zien, dat de vlinders momenteel circa twee weken eerder vliegen dan in de jaren tachtig. Henk en Auke willen in 2005 een onderzoekje doen, of de nectarplant van het veenhooibeestje (dopheide) ook eerder bloeit dan vroeger. **Hierbij een oproep aan iedereen om in 2005 vast te stellen, wanneer de dopheide begint te bloeien en dit aan hen door te geven (emailadres: hunneman@planet.nl).**

Judith Bouma laat foto's zien van een rups en het imago van een eikenblad (*Gastropacha quercifolia*).

Hessel Hoornveld (sr.) meldt van het KNNV vernomen te hebben, dat er 10 wegedoorns worden bijgeplaatst op de nieuwe locatie in Drachten. Dit is een goede zaak voor de Sporkehoutspanner (*Philereme vetulata*).

Oebele Idema heeft op 26 juli bij Kollumeroord een keizersmantel waargenomen. Tevens heeft hij een melding gehad van een doodshoofdvlinder.

Anja Kerkhof had zes rupsen van de helmkruidvlinder (*Shargacucullia scrophulariae*) op Helmkruid (*Scrophularia spec.*). Ook nam ze de eikenpage waar in haar eigen tuin.

Hessel Hoornveld (jr.) heeft veel eikenpages gezien op een in de zon staande vuilboom en geconstateerd, dat zij onmiddellijk andere vlinders (zoals boomblauwtjes) verjagen, wanneer die in de buurt komen.

Siep Sinnema kreeg van buurtgenoten een rups van *Catocala nupta* (rood weeskind). Verder zijn er nogal wat meldingen van doodshoofdvinders geweest. Siep laat via een beeldopname horen welk geluid de doodshoofdvlinder maakt, wanneer hij geïrriteerd raakt. Het is een tsjirpend geluid wat hij veroorzaakt met behulp van de holte van zijn eetorgaan. Tijdens hun vakantie op Madagascar kwamen hij en Jannie een grote kever tegen, die kon balken als een ezel. Ook dit liet hij ons via een beeldopname ervaren.

Gerard Bergsma had op 29 juli op de Schaopedobbe (tijdens zijn inventarisatieronde aldaar) een ontmoeting met een kersvers resedawitje.

4. Excursies 2004 van de Vlinderwerkgroep.

In de Flinterwille van oktober 2004 staan uitgebreide verslagen van de diverse gehouden excursies. Siep geeft nog een bondig verslag van deze evenementen.

5. Pauze.

6. Vedermotten in Friesland.

Gerrit Tuinstra geeft vervolgens een prachtige powerpointpresentatie over de in Friesland aangetroffen soorten vedermotten. Met name belicht hij de soorten die hij in zijn eigen collectie heeft.

De naam Vedermotten (*Pterophoridae*) heeft te maken met het uiterlijk van de vlinders (buitenlandse namen zijn bv. Plume moths, Federmotten, Fjådermotten en Fjarmol).

Gerrit vertelt eerst over eigen ervaringen en zelf waargenomen soorten.

Vedermotten vormen een speciale groep binnen de lepidoptera (vanwege het "vreemde" uiterlijk). De vleugels hebben inkepingen en zijn daardoor veerachtig. Er zijn echter uitzonderingen, bv. de soorten uit de subfamilie *Agdistinae*. Geen andere vlinders hebben degelijke inkepingen, m.u.v. de micro-familie *Alucitidae*. Deze vlinders hebben echter meer inkepingen in de vleugels.

Vedermotten hebben een wereldwijde verspreiding en leven in uiteenlopende biotopen: van woestijnen en zoute gebieden tot aan hooggebergten, zelfs in

Groenland en IJsland, in bosgebieden, rivieroeveren, beekdalen, veengebieden, graslanden, heidegebieden enz.

De biologie van de soorten is erg wisselend. Zo kunnen bv. de rupsen op verschillende manieren foerageren: in wortelstokken of stengels van planten, op bladeren en in bloemen en/of zaden.

De familie *Pterophoridae* heeft (wereldwijd) vier subfamilies:

- *Agdistinae* (vleugels zonder inkepingen! Voorvleugels met zgn. “naakt” veld),
- *Pterophorinae* (voorvleugels met één inkeping),
- *Ochyroticinae* (niet in Europa) (vleugels zonder inkepingen! Voorvleugels zonder “naakt” veld) en
- *Deuterocopinae* (niet in Europa) (voorvleugels met twee of drie inkepingen).

Hierna wordt een tabel getoond met 37 soorten vedermotten (*Agdistinae* en *Pterophorinae*), waarvan tot nu toe 21 soorten in Friesland zijn waargenomen.

Gerrit ‘behandelt’ vervolgens 16 soorten vedermotten en laat diverse kenmerken en verschillen zien. Het zijn *Agdistis bennetii*, *Oxyptilus chrysodactyla*, *Oxyptilus parvidactyla*, *Buckleria paludum*, *Amblyptilia acanthodactyla*, *Platyptilia gonodactyla*, *Platyptilia calodactyla*, *Platyptilia isodactylus*, *Platyptilia ochrodactyla*, *Platyptilia pallidactyla*, *Stenoptilia pneumonanthes*, *Stenoptilia zophodactylus*, *Stenoptilia pterodactyla*, *Emmelina monodactyla*, *Pterophorus pentadactyla*, *Adaina microdactyla* en *Hellinsia didactylites*.

Op het “verlanglijstje” van Gerrit, voor Friesland, staan de soorten *Oxyptilus pilosellae* (Muizeoor), *Platyptilia nemoralis* (Kruiskruid), *Stenoptilia zophodactylus* (Duizendguldenkruid), *Stenoptilia bipunctidactyla* (Blauwe knoop) en *Hellinsia lienigianus* (Bijvoet).

Bij het zoeken naar vedermotten is het van belang te letten op de juiste vliegtijd (of rupsentijd), het juiste biotoop en de aanwezigheid van de voedselplant, het gedrag/leefwijze van de vedermotten (m.b.t. methode van waarnemen) en sporen van rupsen .

7. Rondvraag.

Er zijn geen bijzonderheden.

8. Sluiting.

Voorzitter Siep Sinnema bedankt Gerrit voor de indrukwekkende presentatie over de vedermotten en sluit de bijeenkomst door iedereen te bedanken voor zijn/haar komst en de Fûgelhelling voor de verleende gastvrijheid.

Excursies in 2005

Zaterdag 14 mei: Nachtvlinderexcursie Oranjewoud.

Aanvang: 20.30 uur

Plaats van samenkomst: Parkeerterrein (naast speeltuin) bij Hotel Tjaarda, km-hok 193.9-551.0

Oranjewoud is een 335 ha groot bosgebied in beheer bij Staatsbosbeheer en bestaat uit diverse boscomplexen. Tot aan het einde van de 17^e eeuw bestond het gebied vooral uit heidevelden met wat akkers en hier en daar eikenhakhout. In 1680 kocht Albertine Agnes, prinses van Oranje Nassau, een aantal boerenhofsteden met schuren, bomen en plantages. De parken werden door de Nassaus steeds verder verfraaid. Het luthof van de Nassaus was voor ander welgestelde families aanleiding om hier ook hun landhuizen met bijbehorende parken en bossen aan te leggen. Werden deze in de destijds gebruikelijke Barokstijl aangelegd, in de 19^e eeuw werden grote delen van de landgoederen omgevormd naar de Engelse landschapsstijl met kronkelende paden, onverwachte doorkijkjes en grillige vijvers. Veel ontwerpen waren van de hovenier Lucas Pieters Roodbaard. Pas in 1970 kwamen de eerste delen in bezit van Staatsbosbeheer. Het westelijk deel van de bossen bestaat voornamelijk uit loofhout, het oostelijk deel uit naaldhout. In de oudere parkbossen vind je exoten als Sitkaspar, Reuzenzilverspar en zeer oude lariks. Floristisch gezien zijn de bossen niet zeer bijzonder. Daarentegen is er wel een rijke broedvogelbevolking. Vanwege de oude (holle) bomen is het gebied ook rijk aan vleermuizen. Wat insecten betreft is er weinig bekend over Oranjewoud. Voor ons een mooie aanleiding om eens te kijken wat Oranjewoud op nachtvlindergebied te bieden heeft.

Contactpersoon: Luut de Zee, tel. 0513-418013

Zaterdag 4 juni: dag- en nachtvlinderexcursie Aekingerzand.

Aanvang: 14.00 uur.

Plaats van samenkomst: Bij de ingang tegenover het Canadameer aan de weg van Appelscha naar Zorgvlied (halverwege). Er is voldoende parkeergelegenheid.

Het terrein is eigendom van Staatsbosbeheer en betreft een uitgestrekt gebied met bos en stuifzand, gelegen aan de grens met Drenthe. Het maakt deel uit van het nationaal park Drents-Friese Wold. In 1990 is Staatsbosbeheer gestart om circa 200 hectare bos rond het Aekingerzand te kappen om zo het ecologisch belangrijke stuifzand levensvatbaar te houden. Het afgelopen jaar is men hier nog mee bezig geweest en ook in 2005 zullen her en der nog kap- en uitdunningswerkzaamheden worden uitgevoerd. Uiteindelijk moet het een afwisselend gebied worden met voedselarme bossen, stuifzanden, natte en droge heide, vennen en schrale graslanden. Kortom een dynamisch voedselarm landschap. Voor stuifzandgebieden geldt zeker dat ze een unieke en zeldzame natuur met een eigen micro(woestijn)klimaat hebben. De temperatuur kan er op een zomerse dag

extremer variëren, dan in omringende gebieden. Het Aekingerzand is het enige grote stuifzandgebied van Noord-Nederland en daardoor zeer waardevol. Niet alleen vanwege het voorkomen van bijzondere en zeldzame planten, dieren (vogels, amfibieën, reptielen) en insecten, maar ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt. Het gebied is in het kader van de Habitatrictlijn aangewezen als speciale beschermingszone voor heide, voedselarme veentjes, schraallanden, oeverkruiden en voor de kamsalamander. Door het kappen van overwegend monotoon en enig exotisch naaldbos (uitbannen van luwtewerking) en het realiseren van bepaalde natuurontwikkeling kunnen de voor het Aekingerzand geschikte milieus worden hersteld naar de kenmerken van een levend stuifzandmilieu. Er blijft overigens nog voldoende bos over.

's Avonds (zelfde plaats) gaan we op diverse plekken lichten en smeren. In deze omgeving is nergens stroom voorhanden. Aggregaten en op accu's werkende lichtvallen zijn hier dus noodzakelijk.

Contactpersoon: Gerard Bergsma. Tel. 0516-432414

Zaterdag 9 juli: Dag- en nachtvlinderexcursie Gaasterland

Aanvang: 14.00 uur

Plaats van samenkomst: bij de werkschuur van Staatsbosbeheer aan de Houtwal 2 in Oudemirdum. We hebben in 2003 ook een interessante dag- en nachtvlinderexcursie gehouden in Gaasterland. Overdag bezochten we met boswachter Sjoerd Bakker een paar vlinderrijke plekken en gingen we 's avonds naar de Wyldemerck. Helaas was het toen behoorlijk koud en vingen we minder nachtvlinders dan we hadden verwacht. Deze keer bezoeken we overdag enkele andere plekjes en bij weinig wind zouden we naar de IJsselmeerkust kunnen gaan om naar trekvlinders te kijken. Na de middagexcursie keren we terug naar de werkschuur van Staatsbosbeheer. Daar kunnen we de zelf meegebrachte broodjes nuttigen en kunnen de eerder gedane vangsten zonodig worden gedetermineerd. Na het eten kunnen we eventueel nog een ander gebied bezoeken. Later op de avond gaan we lichten en eventueel stroop smeren. De plek die we kiezen hangt af van de weersomstandigheden. Als je alleen 's avonds kunt komen neem dan van te voren contact op met Abel of Francisca Jagersma.

Contactpersonen: Abel en Francisca Jagersma, tel. 0514-592135

Zaterdag 20 augustus: dag- en avondexcursie Stoenkherne en It Warkumer Nijlân

Aanvang: 14.00 uur.

Plaats van samenkomst: We vertrekken vanaf het station van Hindeloopen. Op de Sudergoawei (N359), de afslag Hindeloopen nemen. Ruim 1 kilometer voor Hindeloopen ga je over het spoor, daarna de eerste weg rechts.

Het Warkumer Nijlân en Stoenkherne zijn twee gevarieerde natuurterreinen, beide in beheer bij Staatsbosbeheer. Stoenkherne is een buitendijks gebied, gelegen op

een plek waar voor de afsluiting van de Zuiderzee een onbegroeide zandbank lag. In de bocht ervan met de zeedijk spoelde toen van alles aan, reden waarom de Hindeloopers deze plek in de volksmond 'Stoenkherne' (letterlijk stinhoek) noemden. Dit nodigt nou niet meteen uit om hier een kijkje te nemen, maar het terrein heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld tot een rijk natuurgebied. We vinden er riet- en ruigtemoerasjes, wilgenbosjes en schraallanden.

Het Warkumer Nijlân is een voormalig aangeslibt buitendijks gebied dat werd bedijkt in 1621. Dit reservaat vormt het westelijk deel van de grote bedijking onder dezelfde naam en is gelegen tussen de IJsselmeerdijk en de Lieuwe Klazesleane. Het bestaat uit kleigrasland, natte hooilanden die overgaan in schraalland, plassen met rietzomen langs de IJsselmeerdijk en een moerasje. In het gebied zijn veel overgangen in bodemgesteldheid aanwezig, waaruit een grote variatie in plantengroei voortkomt. Zo zijn er verschillen tussen zilt en zoet, droge en natte delen en kalkarme en kalkrijke stukken.

's Avonds gaan we in beide gebieden lichten. Voor deze avondexcursie verzamelen we op dezelfde plek als 's middags, om ongeveer half negen. Omdat we ons in beide terreinen buiten het bereik van het stroomnet bevinden, zijn we deze avond voor de stroomvoorziening volledig afhankelijk van generatoren. Dus wie in het bezit is van een generator, deze svp. meenemen! Bovendien is het handig om een vervoermiddel voor de generator (bijvoorbeeld een kruiwagen) mee te brengen, omdat we een behoorlijke afstand (met generator) te voet moeten afleggen. Beide gebieden zijn nat, dus het dragen van laarzen is wenselijk!

Contactpersonen: Henk en Auke Hunneman, tel. 0513-464596.

Open weekend Fryske Gea Bakkeveen Tom Jager

Verdeeld over het jaar en over de provincie organiseert It Fryske Gea (dit jaar bestaat It Fryske Gea 75 jaar) vier Open Weekenden. Centraal tijdens deze open dagen staat het thema "beheer". Daarnaast zijn er tijdens alle open weekenden speciale activiteiten voor kinderen. In het weekend van 23 en 24 april zet Bakkeveen haar deuren wijd open. In het uitgestrekte gebied van Bakkefeansterdunen en Heide fan Allardseach zijn bijzonder veel verschillende plant en dier soorten te vinden. Dit heeft te maken met de verschillende soorten natuur die hier zijn. Verscheidenheid in natuur vraagt ook om verscheidenheid in beheer. Zo worden er pony's en schapen ingezet voor het beheer. Tijdens de open dagen is er veel aandacht voor deze dieren. Verschillende groepen zijn uitgenodigd tijdens de open dagen zoals schapenscheerders, de WARF, WRN, vogelwacht Bakkeveen en de Vlinderwerkgroep Fryslân. Tijdens de dagen zullen verschillende excursie's worden verzorgd.

Nationale Nachtvlinder Nacht   Dick Groenendijk

In Engeland is het al een paar jaar een bekend fenomeen en een groot succes: de Nationale Nachtvlinder Nacht. Maar ook in Nederland gaan we er mee starten. Op vrijdagavond 1 juli 2005 vindt de eerste officiële Nachtvlindernacht in Nederland plaats. Hopelijk wordt een bijzondere avond met goed weer, veel vlinders en veel (vernieuwde) belangstelling voor de bijzondere wereld van de nachtvlinders.

Doel.

Een heel belangrijk doel van de Nederlandse versie van de nachtvlindernacht is het bereiken van zoveel mogelijk mensen en deze mensen op een nieuwe en spannende manier kennis te laten maken met nachtvlinders. Maar, ongeveer net zo belangrijk, het simultaan verzamelen van gegevens over nachtvlinders door het hele land is ook belangrijk. Het project wordt georganiseerd door De Vlinderstichting en de Werkgroep VlinderFaunistiek van EIS-Nederland.

Organisatie.

Meedoen aan dit project kan op meerdere manieren. Iedereen die de mogelijkheid heeft om op vrijdagavond 1 juli nachtvlinders te kijken, kan dat dan ook daadwerkelijk gaan doen en daarna de waarnemingen doorgeven. Maar een belangrijk aspect van de Nationale Nachtvlinder Nacht is ook om andere mensen kennis te laten maken met nachtvlinders. Iedereen die dat leuk vindt, kan zich alvast opgeven als excursiepoint bij De Vlinderstichting of in Friesland via de Vlinderwerkgroep Friesland. We hopen op goed nachtvlinderweer, veel belangstelling en natuurlijk heel veel vlinders op 1 juli 2005.

Naschrift redactie: de vlinderwerkgroep Friesland zal op verschillende locaties activiteiten ontplooiën op deze Nationale Nachtvlinder Nacht; bijzonderheden kunt u vinden op onze website. Ook kunt u telefonisch inlichtingen verkrijgen via de bestuursleden.

Speerpuntgebieden 2005: Nannewiid, Easterskar en Mårswal Luut de Zee

Na het gebied Oostermeer/Hoogezand en Bergumermeer in 2003, de Schaopedobbe in 2004 zal in 2005 weer regelmatig in een ander gebied geïnventariseerd worden op nachtvlinders door de vlinderwerkgroep Friesland. Eigenlijk zijn het drie gebieden, nl. het Nannewiid, het Easterskar en de Mårswal. In plaats van de droge zandgrond, ligt het speerpuntgebied dit jaar op de natte veengronden. De aandacht zal dus vooral uitgaan naar de vlinders van de laagveenmoerassen. Van der Meulen, Coenen en Groenendijk hebben in het tijdschrift *De Levende Natuur* (105^e jaargang, nummer 6, november 2004) een interessant artikel geschreven over de Nederlandse verantwoordelijkheid voor nachtvlinders. Wat betreft het biotoop van de laagveenmoerassen heeft Nederland een belangrijke verantwoordelijkheid. Over de betekenis van moerassen van

nachtvlindersoorten is weinig bekend. Maar uit de beschikbare gegevens concluderen de auteurs dat Nederland met zijn relatief grote areaal moerasgebieden een belangrijke verantwoordelijkheid voor moerasnachtvlinders in Europa. Voor de onderzochte groep nachtvlinders geldt dat er voor het overgrote deel sprake is van een achteruitgang na 1970.

Het Nanneviid is een 123 ha groot natuurgebied bij Oudehaske tussen Joure en Heerenveen (uurhok 11-52) in de gemeente Skarsterlân. Het gebied wordt beheerd door Staatsbosbeheer en bestaat uit een veenplas, schraalland, moeras en broekbos. De natuurwetenschappelijk meest waardevolle gebieden liggen in het westelijk deel. Zo groeien er in de veenmosterreintjes van de Douwepôle o.a. Heide- en Moeraskartelblad, Waterdrieblad en Moerasviooltje. Het gebied had een bijzondere reputatie als vindplaats van bijzondere planten. Maar door de achteruitgang van de waterkwaliteit en verdroging kregen de bijzondere en meest kwetsbare planten het moeilijk en zijn ze deels verdwenen. De bloemrijke veldjes worden vaak omzoomd door Gagel en Grauwe wilg. In de negentiger jaren zijn maatregelen genomen om de waterkwaliteit te verbeteren. Zo wordt het gebied niet meer voorzien van voedselrijk water uit de omringende landbouwgebieden, maar komt het water nu uit de Tjonger. Het wordt eerst via een helofytenfilter gezuiverd van een teveel aan voedingsstoffen en eventuele vervuiling. Niet alle ingrepen hadden met direct het gewenste resultaat, mede omdat het de eerste keer in Friesland was dat de waterkwaliteit in een natuurgebied op een dergelijke wijze werd aangepakt. Wat betreft de dagvlinders zijn hier ooit waargenomen de Grote vuurvlinder, Aarbeivlinder en Zilveren maan.

Het Easterskar is in beheer bij It Fryske Gea en ligt in uurhok 16-12 nabij Sint Johannesga in de gemeente Skarsterlân. Het is een laagveenmoerasgebied van 488 ha met uitgestrekte rietlanden, soortenrijke graslanden en moerasbos. De vervening van dit gebied vond plaats tussen 1850 en 1900. Na de vervening bleef er een zeer afwisselend gebied over van vrij onregelmatig vergraven gronden, uitgeveende sloten en stukken met regelmatige petgaten en strepen. De afgelopen decennia is er veel gedaan aan de waterhuishouding van het gebied en is de waterkwaliteit sterk verbeterd. Het afwisselende landschap zorgt voor een soortenrijke fauna. Zo zijn hier soorten als Zilveren maan en Aarbeivlinder hier waargenomen. Afgelopen jaar is er al eens een excursie geweest in dit gebied, een verslag daarvan vindt u in de Flinterwille van oktober 2004.

De Mârswal wordt gevormd door de noordelijke oeverlanden van het Tjeukemeer bij Rohel (uurhok 16-11 en 16-12). Langs het meer liggen uitgestrekte en brede rietzomen met moerasbosjes bestaande uit Grauwe wilg met hier en daar Zwarte elzen. Er is enig reliëf in de overlanden, lage natte delen worden afgewisseld met zandige stroken die iets hoger liggen. Deze zijn ontstaan door vroegere overspoeling van het meer. Dit heeft zijn effect in de vegetatie. Door de zonering en de reliëfverschillen zijn deze boezemlanden botanisch van bijzondere betekenis. Hier en daar zijn blauwgraslandachtige vegetaties met o.a. Waterdrieblad en

Spaanse ruiter. De rietzomen en moerasbosjes zijn tevens rijk aan broedvogels. Op zonnige dagen zijn er in de bloeiende boezemgraslanden veel dagvlinders te zien

We zijn benieuwd wat deze gebieden ons aan nachtvlinders te bieden hebben. Wie ook geïnteresseerd is en een keer mee wil inventariseren kan het beste contact opnemen met een van de bestuursleden van de vlinderwerkgroep.

Resultaten speerpuntgebied 2004: De Schapedobbe; Gerrit Tuinstra.

Inleiding

Wanneer je het boek “De Vlinders van Friesland” (Lempke) leest, kom je regelmatig de vindplaats Elsloo tegen. Veel van de waarnemingen met deze vindplaats hebben betrekking op het gebied de Schapedobbe en zijn verzameld door Van Randen, die in Oosterwolde woonde. Niet zelden gaat het hierbij om waarnemingen van “niet alledaagse” soorten.

Ook na het verschijnen van “De Vlinders van Friesland”, in 1985, zijn in het gebied veel en bijzondere waarnemingen gedaan. Zowel op het gebied van nachtvlinders als dagvlinders. Zo is de Schapedobbe, voor zover bekend, het enige gebied in Friesland waar de bruine eikepage (*Satyrium ilicis*) nog vliegt. Wat nachtvlinders betreft is het gebied “een topper”. Dit is ook gebleken tijdens een excursie van onze werkgroep in 1997, toen zo’n 180 soorten nachtvlinders werden waargenomen, waaronder een aantal bijzonderheden.

In het vroege voorjaar van 2004 werd besloten om, wanneer toestemming van It Fryske Gea werd verkregen, de Schapedobbe als speerpuntgebied voor de rest van het jaar aan te merken. Het doel van de inventarisatie was het vergroten van de kennis van de nachtvlinderfauna van het gebied. Hierbij kon ook bekeken worden of een aantal bijzondere soorten, die in het verleden in het gebied werden waargenomen, nu nog present zijn. Drie van deze “aandachtssoorten” waren de uil *Actebia praecox* en de spanner *Charissa obscurata*, beide waargenomen tijdens de excursie in 1997 en *Coscinia cribraria*, een beervlinder die zowel ’s nachts als overdag actief is.

Meer informatie over de Schapedobbe is o.a. te vinden op pagina’s 11 en 12 van de Flinterwille van maart 2004.

Inventarisaties/methode.

Om een goed beeld te krijgen van de soortenrijkdom, dient een gebied herhaaldelijk en verspreid over een seizoen bezocht te worden. Dit is het afgelopen jaar op de Schapedobbe goed gelukt. De inventarisatielijst telt (redelijk verspreid over het seizoen) 24 data waarop nachtvlinders werden geïnventariseerd. 19 keer werd geïnventariseerd met behulp van kunstlicht. Zes keer werd deze methode aangevuld met “smeren” en op twee dagen werd uitsluitend gesmeerd. Op vier data zijn ook waarnemingen overdag of in de vroege avond gedaan. Dit laatste

bijvoorbeeld op beide excursies van de werkgroep op 10 juli en op 9 oktober, toen o.l.v. Leo Bot naar bladminerende soorten werd gezocht.

Per avond werd op één, twee of drie locaties met licht geïnventariseerd. Alle inventarisaties vonden plaats aan de rand van het gebied, in het zuidoostelijke deel, bereikbaar vanaf de Kloosterweg. Het bospad hier vormde een geschikte plek om te smeren. Meestal, vooral in het voorjaar, werden de lampen op het pad tegen de bosrand opgesteld. Later in het seizoen werd een aantal keer geïnventariseerd op de rand van het grote heideterrein en het schrale grasland aan de zuidkant van het gebied.

Smeren.

Al op de eerste avond (17 maart) werd een interessante soort waargenomen. Op deze avond werd met één lamp geïnventariseerd. Daarnaast werd er een zoetig mengsel op een aantal bomen gesmeerd. De eerste vlinder op het laken was een exemplaar van, wat later bleek een vrij algemene soort in het gebied, de onopvallende spanner *Pachycnemis hippocastanaria*. Van deze soort werden in totaal meer dan 30 exemplaren geregistreerd. Op het laken werden diverse karakteristieke voorjaarssoorten waargenomen, waaronder een aantal soorten uit het geslacht *Orthosia*, *Apocheima pilosaria*, *Apocheima hispidaria*, de prachtig getekende *Biston strataria* en *Xylocampa areola*, waarvan de rupsen op kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*) leven.

Op smeer werden twee *Orthosia*-soorten waargenomen, de voorjaarsspanner *Agriopsis marginaria* en ook de overwinterende *Conistra vaccinii*. Een exemplaar van *Spudaea ruticilla* werd pas tijdens de tweede rondgang langs de ingesmeerde bomen ontdekt tussen diverse exemplaren van de over het algemeen iets kleinere *Orthosia cruda*. *S. ruticilla* is een uil die een lange niet in Friesland waargenomen is. De soort ontbreekt in het geheel in de jaarverslagen van de Vlinderwerkgroep Friesland, maar wordt wel van een zevental vindplaatsen, voornamelijk in Gaasterland, genoemd in De Vlinders van Friesland. *S. ruticilla* is een soort van wat warmere eikenbossen.

Later in het voorjaar en ook in het najaar werden nog twee soorten uit het geslacht *Conistra* waargenomen. Van *C. rubiginea* werden vijf exemplaren op smeer en één exemplaar op licht waargenomen. Deze soort wordt weinig in Friesland waargenomen, vooral in het zuiden van de provincie. Zowel op 3 april als op 28 oktober werd steeds één exemplaar van *Conistra erythrocephala* waargenomen, beide op smeer. *C. erythrocephala* was uit Friesland uitsluitend bekend uit Gaasterland, waarbij het om oude waarnemingen gaat. Op de landelijke bijeenkomsten van de Sectie Ter Haar is de soort herhaaldelijk besproken. De soort schijnt zich uit te breiden. Ook in Friesland is het dus uitkijken naar deze wat grotere soort uit het geslacht *Conistra*.

Smeren in de zomerperiode is over het algemeen niet “rendabel”. Dit komt doordat er in die periode voldoende nectaraanbod is en de vlinders niet of veel minder op

smeer komen. Op de Schapedobbe is dan ook alleen een aantal keer in het voor- en najaar gesmeerd, met uitzondering van 11 augustus, toen slechts drie soorten op de smear werden aangetroffen. Omdat in het voor- en najaar veel minder soorten vliegen is het totaal aantal soorten dat op smear is waargenomen (20) dan ook niet zo hoog. Daarentegen heeft het smeren wel een aantal interessante waarnemingen opgeleverd.

Micro's.

Er is op de Schapedobbe over het algemeen wat meer naar micro's gekeken dan in de voorgaande speerpuntgebieden. In totaal werden dan ook maar liefst 171 soorten micro's waargenomen.

Dit aantal is mede zo hoog door de bladmijnenexcursie van 9 oktober, waarbij in totaal zo'n 30 soorten werden waargenomen (zie het verslag in de vorige Flinterwille).

Een aantal interessante soorten micro's waargenomen op de Schapedobbe, worden hieronder beknopt beschreven.

Aroga velosella

Centraal in het gebied ligt in de heide een perceel grasland met een heel schrale begroeiing. Tijdens de middagexcursie van 10 juli werden op het graslandje vele exemplaren van *Aroga velosella* gesleept op het graslandje, voornamelijk uit de vegetaties met veel Zandblauwtje (*Jasione montana*) die hier massaal groeit. De voedselplant van *A. velosella* is echter geen Zandblauwtje maar Schapezuring (*Rumex acetosella*), een andere plant van schrale bodems. Van *A. velosella* werd op 26 april ook al een exemplaar waargenomen, op licht.

Sophronia semicostella

Op het andere (vrij nieuwe) schrale grasland, aan de zuidkant van de Schapedobbe, werden tijdens deze excursie een aantal exemplaren van *Sophronia semicostella* opgejaagd uit de vegetatie en gevangen. *S. semicostella* is net als *A. velosella* een soort uit de familie van de *Gelechiidae*. Ook later werden nog exemplaren van deze soort waargenomen, onder andere op licht. (Zie ook de vorige Flinterwille.)

Pammene obscurana

Een waarneming van een leuke bladroller is die van *Pammene obscurana*, een soort die in Friesland slechts zelden is waargenomen. De rups van *P. obscurana* leeft op berk (*Betula spec.*). Het exemplaar werd op 29 mei waargenomen op licht.

Oxyptilus chrysodactyla en *Buckleria paludum*

Op de Schapedobbe werden in totaal zes verschillende soorten vedermotten waargenomen. Eén hiervan was *Oxyptilus chrysodactyla*. Van deze soort werden in 2003 en 2004 meer waarnemingen gedaan in de omgeving van de Schapedobbe. Nu dus ook een exemplaar op de Schapedobbe zelf, tijdens de excursie op 10 juli.

Een tweede bijzondere vedermot is *Buckleria paludum*. Na diverse keren zoeken werden op 11 augustus twee exemplaren van dit zeer kleine vedermotje

waargenomen in de laagte aan de zuidkant van het gebied, waar erg veel zonnedaauw (*Drosera spec.*) groeit, de voedselplant van de vlinder.

Plodia interpunctella

Op 16 april werd een exemplaar van *Plodia interpunctella* waargenomen, op licht. De soort wordt voornamelijk in zuidelijker delen van Nederland waargenomen. *P. interpunctella* is een zgn. “voorraadinsect”. De rupsen leven in voorraden van allerlei zaden, noten en bollen en wordt hierdoor dikwijls in huizen en andere gebouwen waargenomen.

Calybites phasianipennella en *Diurnea lipsiella*

Op de laatste dag dat er geïnventariseerd werd, op 28 oktober, werden twee soorten micro’s gevangen, beide op licht. Van *Calybites phasianipennella*, een heel klein vlindertje, werden twee exemplaren gevangen. In De Kleine Vlinders (1993) wordt in Friesland slechts één stip gegeven. Voedselplanten die genoemd worden zijn Grote wederik (*Lysimachia vulgaris*), duizendknoop (*Polygonum*) en zuring (*Rumex*).

Diurnea lipsiella is het “neefje” van de zeer algemene *D. fagella*. *D. lipsiella* (oude naam: *D. phryganella*) vliegt in het najaar, *D. fagella* in het voorjaar. Mannetjes van *D. lipsiella* kunnen in het najaar overdag (vliegend) worden waargenomen. *D. fagella* wordt vaak op boomstammen e.d. gevonden. De vrouwtjes van beide soorten hebben gereduceerde vleugels.

Macro’s.

Onder de kop “smeren” werden hierboven al een aantal namen gegeven van macro’s die tijdens de inventarisatie werden waargenomen. Van het totaal aantal waargenomen soorten macro’s werd echter slechts 6% op smeer waargenomen! Dit betekent dus dat het overgrote deel van de macro’s op licht waargenomen is.

In totaal werden tijdens de inventarisatie op de Schapedobbe maar liefst 310 macro-soorten waargenomen. Het aantal soorten per familie is als volgt:

PSYCHIDAE (Zakdragers)	3	GEOMETRIDAE (Spanners)	105
LIMACODIDAE (Slakrupsen)	1	NOTODONTIDAE (Tandvinders)	17
ZYGAENIDAE (Bloeddrupjes)	2	NOCTUIDAE (Uilen)	128
LASIOCAMPIDAE (Spinners)	5	PANTHEIDAE (Donsuilen)	2
SATURNIIDAE (Nachtpauwogen)	1	LYMANTRIIDAE (Donsvinders)	4
SPHINGIDAE (Pijlstaarten)	8	NOLIDAE (Visstaartjes)	6
DREPANIDAE (Eénstaarten)	12	ARCTIIDAE (Beren)	16

Enkele interessante en bijzondere soorten zijn:

<i>Malacosoma castrensis</i>	<i>Gluphisia crenata</i>	<i>Apamea furva</i>	<i>Euxoa cursoria</i>
<i>Lasiocampa trifolii</i>	<i>Acrionicta alni</i>	<i>Lacanobia w-latinum</i>	<i>Agrotis vestigialis</i>
<i>Chloroclysta siterata</i>	<i>Blepharita satura</i>	<i>Heliophobus reticulata</i>	<i>Panthea coenobita</i>
<i>Eupithecia indigata</i>	<i>Apamea lateritia</i>	<i>Pachetra sagittigera</i>	<i>Coscinia cribraria</i>

De kleine spinner *Malacosoma castrensis* is in Friesland een zeer lokale soort. Lempke vermeld in De Vlinders van Friesland, naast Terschelling slechts drie vindplaatsen in het zuidoosten van Friesland. De Schapedobbe (ofwel Elsloo) zit hier niet bij. Wel wordt het Fochteloërveen genoemd, de enige vindplaats waar de soort de afgelopen jaren, tijdens excursies van de Vlinderwerkgroep Friesland, nog is waargenomen. Of de vlinder op de Schapedobbe een (grote) populatie heeft is onduidelijk. Van de soort werd slechts één exemplaar (mannetje), op 31 juli waargenomen. Overigens werd op dezelfde dag (ook op licht) een exemplaar van de algemenere *M. neustria* waargenomen.

Een andere interessante spinner die waargenomen werd is *Lasiocampa trifolii*. Deze soort heeft twee vormen, een lichte die op de eilanden voorkomt en een donkere, in het zuidoosten van de provincie. Buiten de eilanden en de Schapedobbe is *L. trifolii* momenteel uitsluitend bekend van het Fochteloërveen.

Van *Hemaris fuciformis*, een soort uit de familie van de pijlstaarten, werden op de excursie op 10 juli een aantal rupsen gevonden. Deze leven op kamperfoelie (*Lonicera peryclimenum*) en verraden zich door kleine gaatjes in de bladeren te vreten.

Chloroclysta siterata werd in Friesland voor het eerst in 2002 waargenomen te Beetsterzwaag. In 2003 werd daar weer een exemplaar waargenomen en het afgelopen jaar werd de soort in Lauwersoog en Bakkeveen waargenomen. Zowel op 4 september als 28 oktober kwam een exemplaar van deze spanner op het laken op de Schapedobbe. Mogelijk breidt de soort zich uit en zal hij in de toekomst in Friesland meer worden waargenomen.

Van *Perizoma albulata* werden tien exemplaren waargenomen. Eén exemplaar op 29 mei, de andere negen op 8 juni. Op vindplaatsen kan de soort in aantal waargenomen worden. De belangrijkste voedselplant van *P. albulata* is Kleine ratelaar (*Rinanthus minor*). Of deze plant op de Schapedobbe of in de directe omgeving voor komt is niet bekend.

Een derde interessante spanner is *Eupithecia indigata*. Lempke vermeld slechts drie vindplaatsen van de soort. Voor zover bekend is dit kleine spannertje voor het laatst in 1964 in Friesland waargenomen, niet ver van de Schapedobbe, in Oosterwolde.

De jaarverslagen van de Vlinderwerkgroep Friesland vermelden de soort in het geheel niet. De voedselplant van *E. indigata* is Grove den (*Pinus sylvestris*).

De tandvlinder *Gluphisia crenata*, de uil *Acrionicta alni* en de donsuil *Panthea coenobita* zijn drie soorten die vooral de laatste jaren steeds meer in Friesland waargenomen worden. Alle drie soorten worden niet genoemd door Lempke en zijn dus niet voor 1986 in Friesland waargenomen. Van *G. crenata* werd steeds één exemplaar waargenomen op 29 mei, 22 juni en 10 juli. Van *A. alni* werden in totaal 13 exemplaren waargenomen (19 en 29 mei en 8 juni). Van de prachtige zwart-witte *P. coenobita*, waarvan de rupsen op naaldbomen leven, werden maar liefst zeven exemplaren waargenomen. Een laat exemplaar kwam op 6 augustus op het laken.

Een vrij laat in het jaar vliegende soort is *Blepharita satura*. De soort wordt in De Vlinders van Friesland van slechts drie vindplaatsen vermeld en ook in de jaarverslagen van de Vlinderwerkgroep Friesland wordt de soort weinig genoemd. De vlinder komt zowel op licht als goed op smeer. Op 4 september werd van deze soort één exemplaar op licht waargenomen.

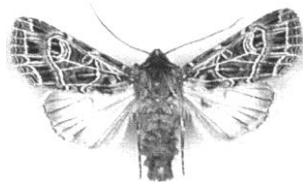
Een nog zeldzamer soort is *Apamea furva*. Van deze soort geeft Lempke slechts twee vindplaatsen, 't Schar en het Fochteloërveen. Na 1985 is nog slechts één exemplaar bekend geworden (jaarverslagen Vlinderwerkgroep Friesland). De rupsen leven op verschillende grassen.

Een tweede *Apamea*-soort die vooral de laatste jaren weinig waargenomen wordt, is *Apamea lateritia*. De soort is vrij lokaal en in hoofdzaak op de zandgronden, schrijft Lempke.

Nog twee soorten uilen die vrijwel uitsluitend op de zandgronden waargenomen zijn, zijn *Lacanobia w-latinum* en *Heliophobus reticulata*. Beide soorten worden ook weer vooral de laatste jaren weinig waargenomen. *L. w-latinum* leeft op Brem (*Cytisus scoparius*). Van de soort werden in totaal 16 exemplaren waargenomen. Van *H. reticulata* werden slechts twee exemplaren waargenomen, op 14 juni. De soort wordt vooral in de duinen waargenomen.

Lacanobia w-latinum

Heliophobus reticulata

Een soort die al eerder in Flinterwille werd beschreven is *Pachetra sagittigera*. In mei 2002 werden tijdens een excursie van de VWG verschillende exemplaren

waargenomen nabij Allardsoog. Eerder werden van dezelfde soort in dezelfde omgeving exemplaren gevangen door Hoornveld. Op de Schapedobbe werden maar liefst 34 exemplaren, op licht waargenomen. Blijkbaar is de soort hier goed vertegenwoordigd.

Nog twee soorten van hoofdzakelijk de eilanden (duinen) zijn *Euxoa cursoria* en *Agrotis vestigialis*. Naast de eilanden zijn de soorten hier en daar in het zuidoosten, op de zandgronden waargenomen. Drie vindplaatsen van *E. cursoria* die in De Vlinders van Friesland worden genoemd, zijn Oosterwolde, Fochteloërveen en Aekingerzand, allen niet erg ver van de Schapedobbe. Van de soort werd op 11 augustus een exemplaar waargenomen.

Een prachtig getekende uil is *A. vestigialis*, die vrij laat in het jaar vliegt. Op de Schapedobbe komt de soort algemeen voor. In totaal werden er 43 exemplaren geteld, met op 11 augustus 24 exemplaren.

Slechts één van de drie eerder genoemde doelsoorten werd waargenomen. Over de aanwezigheid van *C. obscurata* en *A. praecox* op de Schapedobbe, is helaas geen duidelijkheid gekomen. De derde soort, *Coscinia cribraria*, werd wel waargenomen. Deze beervlinder werd op vier verschillende dagen waargenomen, met op 31 juli zo'n 150 exemplaren (op licht). Een zeer hoog aantal!

Tot slot...

In geen van de voorgaande speerpuntgebieden is zo'n groot aantal soorten waargenomen; **481!** Zowel de variatie in het gebied (naald-, loof- en gemengd bos, struweel, droge en vochtiger heide, (schraal) grasland, dobbe e.d.) als de ligging in de provincie (zuid-oost) zullen bijgedragen hebben aan dit hoge aantal.

De totale lijst van in Friesland waargenomen macro-nachtvlinders bestaat uit ongeveer 630 soorten. Met 310 soorten macro's (dus bijna 50% van de Friese totaalijst!) kan inderdaad gesteld worden dat de Schapedobbe een "topper" is op het gebied van nachtvlinders.

De inventarisatie werd uitgevoerd door de volgende leden van de Vlinderwerkgroep Friesland: Gerard Bergsma (Appelscha), Henk en Auke Hunneman (Gorredijk), Siep en Jannie Sinnema (Hemrik) en Gerrit Tuinstra (Drachten).

De totale soortenlijst van de Schapedobbe, speerpuntgebied 2004, is digitaal beschikbaar. Geef even een berichtje (e-mail adres voor in deze Flinterwille), dan wordt de lijst u via e-mail toegezonden.

Gebruikte literatuur:

Flinterwille's maart 2004 en oktober 2004, Vlinderwerkgroep Friesland.

Vlinders van Friesland, B.J. Lempke, 1985.

De Kleine Vlinders, Handboek voor de Faunistiek van de Nederlandse microlepidoptera, J.H. Kuchlein, Pudoc Wageningen, 1993.

Die Tortriciden Mitteleuropas, Jozef Razowski, Bratislava, 2001.

Die Schmetterlinge Baden-Wurtembergs, Band 9, Nachtfalter VII, Gunter Ebert e.a., Ulmer, 2003.

Colour Identification Guide to Moths of the British Isles, Bernard Skinner, Viking, 1984.

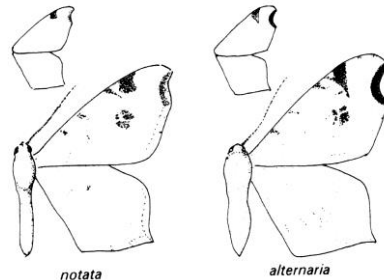
Verslag determinatiedag 15 januari 2005. Jannie Sinnema

's Morgens kwam Leo Bot al vroeg van Terschelling naar Hemrik. Samen met Joop Kuchlein heeft hij de hele dag achter het binoculair gezeten om microvlinders te determineren en beide heren gunden zich weinig tijd voor de koffie met appeltaart of later de soep met broodjes. 's Ochtends waren we met 13 personen die bijna allemaal ook wat lekkers voor de dag hadden meegenomen.

Hessel Hoornveld sr. had in zijn vlinderbak o.a. de bijzondere oecophoor *Semioscopis steinkellneriana*. Deze micro was goed te determineren met de aanwezige literatuur. In De Kleine Vlinders van Kuchlein (1993) worden maar 4 vindplaatsen in Friesland aangegeven.

Johan Meijer wilde op de computer meer uitleg over gegevens invoeren in Excel. Abel en Francisca Jagersma hadden veel foto's mee van nachtvlinders. Er volgde een discussie of de spanner op de foto nu *Macaria notata* was of

juist *alternaria*. De ene persoon let op het bruine driehoekje aan de voorrand van de voorvleugel; de ander meer naar de donkere maanrand. Opvallend was dat Leo met een geheel ander kenmerk naar voren kwam: de bijna vierkante bruine vlek op de voorvleugel lijkt bij *notata* net een pootafdruk!

's Middags kwamen Wiebe Poppe en Hans Bijl langs met enkele macrovlinders. Ook zij werden door andere aanwezige vlinderkenners geholpen om de meegebrachte vlinders op naam te brengen. Hans had in Frankrijk rupsjes gevonden op een soort Brem en deze opgekweekt. De uitgekomen kleine zwarte vlinders leken op Psychiden maar de rups was dus anders. Uiteindelijk vonden we de naam van deze Zuid-Europese soort: *Heterogynis pennella* die leeft op *Genista spinosa*.

Ook Tymo Muus kwam even langs om zijn opgekweekte Oleanderpijlstaart te tonen. Anderen maakte hier gebruik van om er snel een foto van te maken.

Rond zes uur waren de meeste gasten vertrokken, maar Joop Kuchlein en Leo Bot hadden nog een aantal dozen door te werken! Leo is blijven logeren en heeft op

zondag ook nog flink doorgedetermineerd, zodat ondertussen de meeste probleemgevallen wel zijn opgelost. Gezien het succes van deze dag wordt er volgend seizoen zeker weer zo'n determinatiedag op de agenda gezet!

Vlindergegevens van Jan de Jong te Joure. Siep en Jannie Sinnema

Iedereen, die de Leeuwarder Courant leest, kent de naam: Jan de Jong te Joure, vogelkundig medewerker van de Leeuwarder Courant. Regelmatig staan er stukjes van zijn hand in de krant met bijzonder vogel- en natuurnieuws uit Friesland. Zo meldde hij recent in de krant van 12 januari 2005 reeds de eerste waarneming van een Kleine Vos in Heerenveen.

Omdat er op zijn adres niet alleen vogelwaarnemingen, maar ook vlinders worden doorgegeven, beschikt Jan de Jong over een flinke hoeveelheid vlindergegevens. Voor de Vlinderwerkgroep Friesland is het natuurlijk interessant om deze gegevens mee te nemen in de database en daarom hebben we op 16 december een bezoek gebracht aan De Jong in Joure om de vlindergegevens in ons bestand op te nemen. Jan de Jong is sinds 10 oktober 1977 vogelkundig medewerker van de Leeuwarder Courant. De meeste waarnemingen komen per telefoon binnen komen en worden genoteerd en in een kaartsysteem ondergebracht. Sommige waarnemingen zijn gecontroleerd, mede omdat de waarnemers met de vlinder of rups bij Jan aan huis komen. Als mededeling in het kaartsysteem staat dan ook o.a. dood of levend getoond! Ook andere bijzondere mededelingen staan erop geschreven zoals "vermoedelijk door een kat gepakt" of "gevonden op de slaapkamer".

Alle teksten op de systeemkaarten zijn door ons gelezen en de relevante gegevens in de computer ingevoerd. Met het doorlezen van deze kaarten komt men leuke anekdotes tegen zoals:

In 1992: een rups op Fuchsia-tak te Koudum; griezelig, eng bruin beest met "ogen" in kop. Met schepje en emmer verwijderd. Of: een rups in tuin gevonden te Eefte bij Zutphen; rups op schep over de heg naar burens gegooid. Beide waarnemingen gaan natuurlijk over de Avondrood (*Deilephila elpenor*).

In 1995 kreeg Jan de Jong een brief van de heer Miedema uit Haskerdijken met een foto van een Koninginnepage, die ze hadden opgevist uit de Goiingarijppsterpoelen, waar de vlinder op het water dreef.

Tegenwoordig worden er meer waarnemingen doorgegeven per e-mail en soms stuurt men tegelijk een digitale foto mee. Ook houdt Jan de Jong zich bezig met het ringen van vogels die in mistnetten aan de oever van het Tjeukemeer bij Rohel worden gevangen. De bijvangsten zijn soms ook vlinders en libellen. Zo ving Jan in 2003 eens een wespvlinder in het mistnet die voor juiste determinatie werd opgestuurd naar Rob de Vos. Het bleek *Synanthedon culiciformis*, de Berkenwespvlinder te zijn. In die tijd waren er alleen nog waarnemingen van deze wespvlinder bekend uit Zuid-Oost Friesland. De rups leeft op Berk en Els.

In totaal hebben we ongeveer 630 vlinderrecords genoteerd, waarvan ruim 60 Citroenvlinders zijn en 60 Ligusterpijlstaarten (waarvan 42 over rupsen). Tevens hebben we de andere insecten, die Jan in zijn kaartstelsel had op de computer ingevoerd. Dit betrof o.a. ruim 100 records aan libellen en 50 records aan sprinkhanen.

We hebben die avond heel gezellig gepraat en uitgebreid zijn archieven, mappen, krantenknipsels en kaartstelsels bewonderd. Jan de Jong bewaart heel veel artikelen over vogels en ander natuurnieuws en wil graag zijn kennis delen met anderen.

Zijn motto is: Weet wat je ziet, draag kennis uit naar anderen, bescherm soorten om hun bestaansrecht.

Vlindergegevens van Johan de Jong.   Gerrit Tuinstra

Veel mensen kennen hem wel: Johan de Jong, bioloog en vooral bekend vanwege de Kerkuil, de uilensoort die na een dramatisch dieptepunt eind zeventiger jaren, nu weer in heel Friesland aanwezig is. Dit dankzij het werk van onder andere Johan de Jong en vele andere personen van de Werkgroep Kerkuilen Friesland. De Kerkuil mag dan een specialiteit van hem zijn, de kennis van De Jong is veel breder, o.a. op het gebied van vogels.

Johan de Jong is ook bekend bij veel mensen door zijn praatjes bij Omrop Fryslân, waar hij veel Friese waarnemingen van (bijzondere) vogels de revue laat passeren. Veel mensen die wat bijzonders in de natuur hebben gezien, geven dit door aan De Jong. Niet alleen vogels worden doorgegeven, maar ook soorten van andere dieren en plantengroepen. Zo ook vlinders. Bij deze groep gaat het niet om de grote aantallen waarnemingen zoals bij vogels, maar de waarnemingen die doorgegeven worden zijn vaak wel van leuke of bijzondere soorten.

Onlangs zijn de vlinderwaarnemingen die de afgelopen jaren bij hem binnenkwamen digitaal verwerkt, zodat ze opgenomen konden worden in de database van de Vlinderwerkgroep Friesland. Er zaten interessante waarnemingen bij. Een bijzondere en mooie soort is uiteraard de Koninginnepage (*Papilio machaon*), waarvan de afgelopen jaren een aantal exemplaren werden gemeld. Bij de meeste waarnemingen gaat het echter niet om dagvlinders, maar om nachtvlinders. Niet vreemd, als men bedenkt dat het hoofdzakelijk om waarnemingen van pijlstaarten gaat. Dit zijn natuurlijk grote, imposante vlinders (of rupsen), die de meeste mensen normaal gesproken niet zien. Als zo'n grote en vaak mooi getekende of gekleurde vlinder dan wordt waargenomen, wil men ook weten om welke soort het gaat. Tegenwoordig worden waarnemingen dikwijls via de e-mail gemeld, waarbij er soms een foto van het waargenomen exemplaar bijgevoegd is.

Het Avondrood of Olifantsvlinder (*Deilephila elpenor*) wordt meestal als rups gemeld, veelal waargenomen in de tuin, vretend van de Fuchsia. Daarnaast worden

er regelmatig andere soorten pijlstaarten gemeld, bv. Ligusterpijlstaart (*Sphinx ligustri*), maar ook soorten als Kolibrievlinder (*Macroglossum stellatarum*), Windepijlstaart (*Agrius convolvuli*) en ook Doodshoofdvlinder (*Acherontia atropos*). Van deze laatste soort werd bijvoorbeeld in november van het afgelopen jaar een exemplaar bij de Jong gemeld door de familie Banga uit Bolsward. Zij hadden een dood exemplaar gevonden op de brug in Warns en waren nieuwsgierig om welke vlinder het ging.

“Project Gentiaanblauwtje”, Landschapsbeheer Friesland. Gerrit Tuinstra.

In opdracht van de Provinsje Fryslân heeft De Vlinderstichting in 2003 een onderzoek uitgevoerd naar de toenmalige verspreiding van het Gentiaanblauwtje in Friesland. Het onderzoek bestond uit het inventariseren van de bekende vindplaatsen van *Maculinea alcon*. Niet alleen op aanwezigheid van de vlinder, maar ook de voor de vlinder broodnodige knooppieren en voedselplant Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*). Ook werd gekeken naar de oppervlaktes van de vliegplaatsen en de verbindingen die de terreinen hebben met andere (potentiële) leefgebieden.

De resultaten, die beschreven zijn in het rapport “Behoud van het Gentiaanblauwtje in Friesland”, waren schrikbarend. In slechts vijf terreinen kon de aanwezigheid van het Gentiaanblauwtje nog worden vastgesteld. Een snelle achteruitgang als men bedenkt dat de soort in het begin van de negentiger jaren nog in 16 terreinen voorkwam. De oorzaken liggen in de achteruitgang van de kwaliteit van de vliegplaatsen als gevolg van bv. verdroging en verzuring. Daarnaast speelt versnippering van de vliegplaatsen een belangrijke rol. Voor een gezonde populatie moeten leefgebieden voldoende groot zijn, moet er uitwisseling zijn met andere populaties en moeten er voldoende knooppieren en Klokjesgentianen aanwezig zijn. Vooral dit laatste is natuurlijk belangrijk voor de voortplanting en directe overleving van het blauwtje.

Een voorbeeld van een gebied waar het Gentiaanblauwtje nu niet meer voorkomt, maar betrekkelijk kort geleden nog wel, is het Blauwe Bos bij Haulerwijk. Hier weten de heer en mevrouw Hoornveld uit Drachten over mee te praten. Zij zagen destijds op die plek regelmatig de vlinders en telden de vele eitjes op de Klokjesgentianen. Wat precies de oorzaak van de verdwijning is, is niet helemaal duidelijk. Mogelijk heeft het te maken met de langdurige hoge waterstand in een aantal winters cq. voorjaren.

De momenteel grootste populatie van het Gentiaanblauwtje vliegt op de Dellebuursterheide. De vlinder komt op een aantal plaatsen in het gebied voor. De plek waar de meeste vlinders vliegen en eitjes geteld worden, wordt door It Fryske Gea, in een deel van het jaar uitgerasterd om te voorkomen dat de Schotse hooglanders “de boel vernielen”. De Klokjesgentianen staan hier, net als in

verschillende andere gebieden waar het blauwtje vliegt, op een helling. Kenmerkend is dikwijls ook de aanwezigheid van Beenbreek (*Narthecium ossifragum*).

De overige (zeer) kleine populaties komen voor in gebieden nabij Oldeberkoop, Noordwolde en Zandhuizen. Het gaat om drie gebieden van Staatsbosbeheer en één van een particuliere eigenaar. Het particuliere terrein is helaas sterk vergrast, waardoor er nog maar weinig ruimte is voor Klokjesgentianen en daarmee blauwtjes. Toch werden op dit terrein en op een terrein op nog geen 100 meter afstand, door Hessel en Saskia Hoornveld uit Hoornsterzwaag in totaal zo'n 20 Gentiaanblauwtjes waargenomen. De vlinders op het vergraste terrein zijn mogelijk over komen vliegen van het andere terrein, waar tevens vrij veel eitjes werden geteld.

Met financiële steun van de Provinsje Fryslân heeft Landschapsbeheer Friesland in het najaar van 2004 een project uitgevoerd t.b.v. het Gentiaanblauwtje. De vaste vrijwilligersgroepen uit Drachten en Heerenveen hebben in een zevental terreinen kleinschalige beheersmaatregelen uitgevoerd om de kwaliteit van de gebieden te verbeteren t.b.v. het Gentiaanblauwtje. Hier en daar is opslag uit de heide verwijderd, maar de belangrijkste maatregel bestond uit het kleinschalig plaggen van de vergraste heide. Hier en daar werden "plots" met een oppervlakte van maximaal 25 vierkante meter geplagd om zo de zaden van Klokjesgentianen de kans te geven te kiemen. Van het vrijgekomen materiaal werden in de randen van de terreinen (broei)hopen gemaakt. In totaal is er meer dan 400 vierkante meter heide geplagd en ongeveer 8000 vierkante meter terrein van opslag ontdaan. Hopelijk hebben de maatregelen voldoende effect en zal (mede hierdoor) het Gentiaanblauwtje voor Friesland behouden blijven. Om op langere termijn de soort ook te kunnen behouden zijn naast deze kleinschalige maatregelen meer en ook grootschaliger maatregelen nodig, zoals het verbinden van leefgebieden. Uiteraard zullen ook andere vlinders en diergroepen hiervan profiteren.

Hebt u dit blauwtje ook gezien, kent u vliegplaatsen of bent u geïnteresseerd in het monitoren van het Gentiaanblauwtje? Geef dit a.u.b. door aan de Vlinderwerkgroep Friesland, Landschapsbeheer Friesland of De Vlinderstichting. Alvast hartelijk dank!

Het veenhooibeestje: Ecologische relatieproblemen? Over de effecten van klimaatverandering. Auke Hunneman

Ondanks dat de natuur vaak onvoorspelbaar is, heeft ze haar eigen regelmatigheden. Grote groepen roepende ganzen markeren het begin van de vogeltrek, de eerste oranjetipjes geven aan dat het écht voorjaar is en de herfst wordt ingezet met een massale bladval van bomen. Toch zijn ook deze periodieke natuurverschijnselen (of fenomenen) aan veranderingen onderhevig. Natuurlijke

processen worden beïnvloed door meteorologische elementen. Omdat ons klimaat de laatste decennia is veranderd (en nog steeds verandert), is het aannemelijk dat er ook wijzigingen (zijn) op(ge)traden in de fenologie van verschillende plant- en diersoorten. De laatste tijd is er veel aandacht voor de effecten van klimaatverandering(en) op de groei van planten en dieren (zie bijvoorbeeld www.natuurkalender.nl en www.opgewarmdnederland.nl).

Het moment waarop vlinders actief zijn hangt nauw samen met de plaatselijke weersomstandigheden (Wynhoff *et al.* 1999). Als het klimaat verandert, zouden deze veranderingen een blijvend effect kunnen hebben op (de start en de lengte van) de vliegtijd van veel (inheemse) soorten. Ook relaties tussen fenologische stadia van verschillende soorten zijn in het geding. Een voorbeeld. Omdat het veenhooibeestje (*Coenonympha tullia*) een niet geringe nectarbehoefte heeft (Wynhoff 1998; Hunneman en Hunneman 2002), is het noodzakelijk dat de vliegtijd samenvalt met de bloei van gewone dophei (*Erica tetralix*). Eventuele veranderingen in de bloeitijd van gewone dophei zouden dus gepaard (moeten) gaan met veranderingen in de vliegtijd van het veenhooibeestje (of omgekeerd). In dit licht lijkt het mij zinvol te onderzoeken of de laatste jaren sprake is van (systematische) veranderingen in de vliegtijd van het veenhooibeestje. Ook zal in dit artikel aandacht worden besteed aan de relatie tussen de ontwikkeling van het veenhooibeestje en de bloei van gewone dophei.

In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat de in dit artikel gepresenteerde uitkomsten moeten worden opgevat als voorlopige conclusies. Hoewel in dit artikel sterke aanwijzingen worden gevonden voor (recente) wijzigingen in de vliegtijd van het veenhooibeestje, mag dit effect niet zonder meer worden toegeschreven aan het veranderende klimaat. Hiervoor is diepgaand onderzoek over een lange reeks van jaren nodig en dit valt buiten het bestek van dit artikel. Terug naar de onderzoeksvraag.

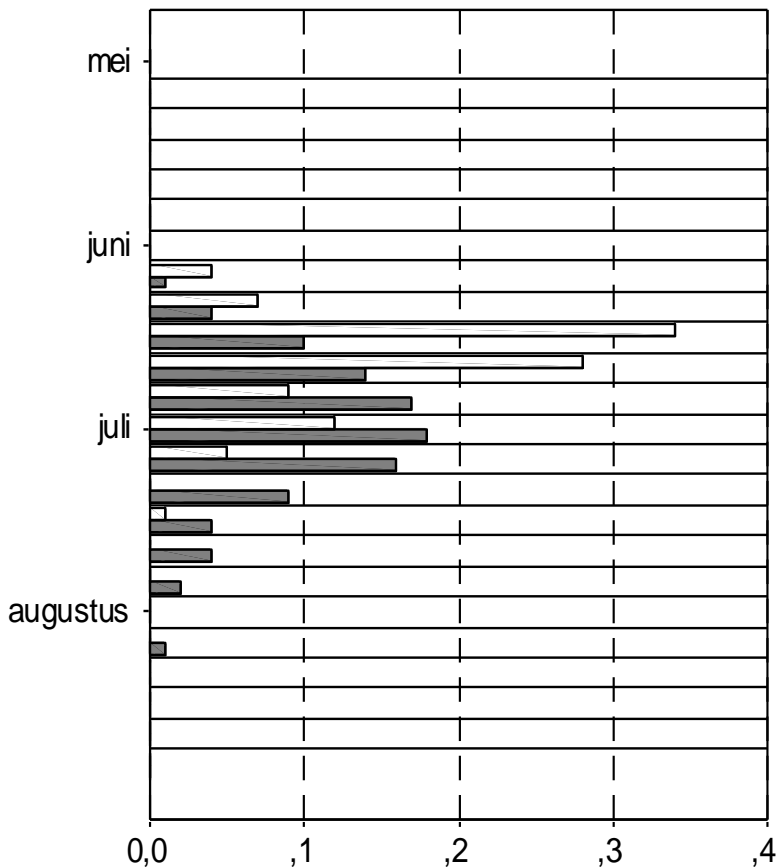
Om te onderzoeken of zich wijzigingen hebben voorgedaan in de vliegtijd van het veenhooibeestje, is het nodig recente waarnemingen te vergelijken met die uit het (verre) verleden. Een (eerste) indicatie voor veranderingen in de fenologie van het veenhooibeestje kan worden afgeleid uit de eerste (en de laatste) jaarlijkse waarnemingsdatum over een lange reeks van jaren. Deze kengetallen zijn voor het veenhooibeestje beschikbaar voor meerdere (opeenvolgende) jaren (zie tabel 1). Uit tabel 1 blijkt niet zonder meer dat zich de laatste jaren wijzigingen in de vliegtijd van het veenhooibeestje hebben voorgedaan.

Tabel 1 Een overzicht van de eerste en laatste datum waarop het veenhooibeestje in verschillende jaren is waargenomen.

Jaar	EWAAR	LWAAR	Bron
2004	17 mei	17 juli	Bouma-Litjens 2004
2003	4 juni	14 juli	Hunneman, ongepubliceerde gegevens
2001	17 juni	12 juli	Hunneman, ongepubliceerde gegevens
2001	14 juni	17 juli	Hunneman en Hunneman 2002
2000	9 juni	1 augustus	Hunneman en Hunneman 2001
1999	17 juni	13 juli	Hunneman en Hunneman 1999
1998	15 juni	5 juli	Sinnema 2000b
1997	10 juli	10 juli	Sinnema 2000a
1996	5 augustus	19 augustus	Sinnema 1998
1995	29 juni	8 juli	Sinnema 1997
1994	24 juni	24 juni	Sinnema 1995
1992	9 juni	9 juni	Sinnema 1993
1986	16 juni	16 juni	Sinnema 1987
1850-1983	25 mei	12 augustus	Geraedts 1986

Om toch uitspraken te doen over eventuele veranderingen in de vliegtijd van het veenhooibeestje hebben we de navolgende exercitie uitgevoerd. De datum waarop de eerste (en de laatste) waarneming is (zijn) gedaan, zijn op chronologische volgorde gezet en vervolgens zijn aan elke regel rangnummers toegekend. Ten slotte zijn deze rangnummers opgeteld voor twee groepen. We volgen hier een ruwe indeling in twee tijdvakken, namelijk de periode 1998-2004 en de jaren 1850 tot en met 1997. Uit een vergelijking van beide kengetallen, zowel voor de eerste als de laatste (jaarlijkse) waarneming, destilleren we dat het veenhooibeestje eerder actief wordt en, verrassend genoeg, dat de vliegtijd later eindigt.

Echter, zoals ook uit tabel 1 blijkt, zijn de eerste en de laatste waarnemingen zeer gevoelig voor verschillen in waarnemingsintensiteit tussen verschillende jaren. Dit wordt prachtig geïllustreerd door de gegevens van de jaren 1986 en 1992, waarin de EWAAR overeenkomt met de LWAAR. Dit is het geval omdat voor beide jaren slechts op een dag (één respectievelijk vijf) vlinders zijn waargenomen (Sinnema 1987, 1993). Ook zijn de gepresenteerde gegevens zeer gevoelig voor uitschieters en daarom minder geschikt om als vergelijkingsmateriaal te dienen. We moeten dus op zoek naar andere data.

Figuur 1 Het relatieve aantal veenhooibeestjes per 5 dagen, zowel voor de periode 1850-1983 (grijs) als het tijdvak 1999-2004 (wit).

Een beter referentiekader voor het vergelijken van recente vlieggegevens kan worden gevonden in Geraedts (1986). Omdat de gegevens uit Geraedts (1986) betrekking hebben op een tamelijk lange periode (en veel waarnemingen, N = 1369), middelen jaarlijkse fluctuaties elkaar uit en zijn dus niet als zodanig te herleiden. Dit betekent dat als de waarnemingen in een histogram worden afgebeeld, ze bij benadering een normale verdeling volgen (zie de grijze staafjes in

figuur 1). In de figuur geeft de staaf het relatieve aantal (waargenomen) vlinders per 5 dagen weer. Vergelijkbare gegevens worden gepresenteerd (in wit in figuur 1) voor de periode waarin vlinderwerkgroep Friesland in het Fochteloërveen actief is. Ook deze waarnemingen zijn min of meer normaal verdeeld (N = 1701). Om dezelfde reden als bij het vergelijken van de eerste en laatste waarnemingsdagen, is een goede vergelijking van beide verdelingen alleen mogelijk door te kijken naar de piek van de vliegtijd. De piek van de vliegtijd is gebaseerd op veel waarnemingen en, in tegenstelling tot de `staarten` van de verdelingen, minder gevoelig voor uitschieters.

De figuur laat duidelijk zien dat sprake is van een (significante) verschuiving van de vliegtijd. Waar in het verleden de meeste vlinders begin juli (1 tot en met 5) werden waargenomen, bereikt de populatie nu al medio juni (16 tot en met 20) haar hoogtepunt. Dit betekent een verschuiving van de vliegtijd van ongeveer 15 dagen. Om te kunnen beoordelen of deze verschuiving nadelige gevolgen heeft voor de populatie veenhooibeestjes, is het belangrijk om te kijken of de bloeitijd van de belangrijkste nectarbron, gewone dophei, (in dezelfde richting) is verschoven. Dit is niet per definitie het geval. Het kan namelijk zijn dat gewone dophei en het veenhooibeestje verschillende triggers hebben om zich (verder) te ontwikkelen. Dergelijke gegevens over waarnemingen van de eerste bloei van plantensoorten worden verzameld en geregistreerd op natuurkalender.nl.

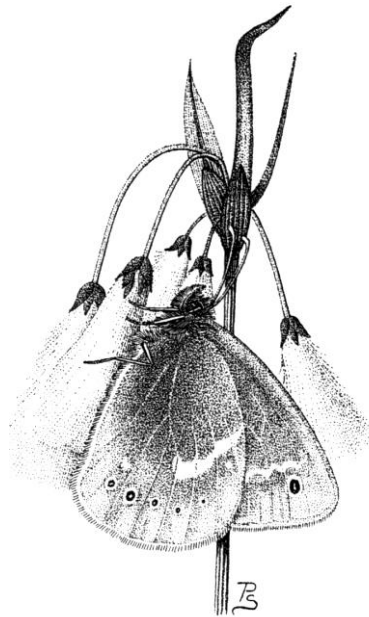
Volgens natuurkalender.nl bloeit gewone dophei normaliter van juli tot september. Dit betekent dat de oorspronkelijke vliegtijd van het veenhooibeestje grotendeels samenvalt met de bloei van gewone dophei. Maar, zoals we in figuur 1 hebben laten zien, is de vliegtijd van het veenhooibeestje de laatste jaren vervroegd. Hierin schuilt nu juist het gevaar. Omdat een veel groter deel van de huidige populatie van het veenhooibeestje aanzienlijk eerder vliegt dan voorheen, bestaat het gevaar dat de eerste vlinders geen voedsel kunnen bemachtigen en een hongerdood sterven. Bovendien hebben de vrouwtjes nectar nodig om de oögenese (vorming van eicellen) te voltooien (Wynhoff 1998). De huidige ontwikkelingen kunnen dus op verschillende manieren invloed hebben op de overleving van de resterende populatie(s) van het veenhooibeestje¹.

Recente waarnemingen van de (eerste) bloei van gewone dophei duiden er op dat ook de bloeitijd van gewone dophei is verschoven. De laatste jaren werd eerste bloei van dophei waargenomen in mei (2004) en begin juni (2002, 2003) (www.natuurkalender.nl). Hoewel dit als gunstig voor het veenhooibeestje mag

---

¹ Klimaatverandering kan ook tot het uitsterven van een populatie leiden door haar invloed op het leefgebied van een soort. Het blijkt dat op plaatsen aan de zuidgrens van hun areaal vlinders uitsterven omdat hun leefgebied verdwijnt. Omdat noordelijke soorten als het veenhooibeestje hun areaal niet in opwaartse richting kunnen uitbreiden, impliceert dit een netto afname van het areaal. Voor het veenhooibeestje is berekend dat het huidige verspreidingsgebied in 2070-2099 met 73 procent in omvang is afgenomen. In het slechtste geval zou nog slechts 23% van het oorspronkelijke leefgebied resteren (Hill *et al* 2002).

worden beschouwd, moeten we toch enkele kanttekeningen plaatsen bij de kwaliteit van de gegevens die hebben geleid tot deze voorlopige conclusie. Ten eerste zijn de waarnemingen van de eerste bloei van gewone dophei in het hele land gedaan. Het is niet onwaarschijnlijk dat regionale verschillen bestaan in de bloeitijd van gewone dophei. Om betrouwbare uitspraken te kunnen doen over de (a-)synchronisatie van de bloeitijd van gewone dophei en de vliegtijd van het veenhooibeestje, is het daarom noodzakelijk om gegevens over de bloei van dophei in de directe omgeving van bestaande populaties van het veenhooibeestje te verzamelen. Daarnaast zijn maar heel weinig waarnemingen van de eerste bloei van dophei bekend (slechts 19 opgaven in de laatste vier jaren). Dit maakt de gegevens gevoelig voor uitschieters en bovendien kan op deze wijze geen uitspraak worden gedaan over de hoeveelheid nectar die aan het begin van het vliegseizoen beschikbaar is.

Hoewel we dus indicaties hebben voor het verschuiven van zowel de vliegtijd van het veenhooibeestje als de bloeitijd van gewone dophei, mogen we hier op basis van dit onderzoek (nog) geen verregaande conclusies aan verbinden. De vraag of de beschreven ontwikkelingen het gevolg zijn van het veranderde klimaat zouden we toch met een voorzichtig 'ja' willen beantwoorden. Dit omdat de hier gepresenteerde uitkomsten passen in datgene wat meer wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van klimaatverandering heeft aangetoond (www.natuurkalender.nl, www.opgewarmdnederland.nl).

Dat het veranderende klimaat grote gevolgen heeft voor mens en natuur staat vast. Over de gevolgen van de klimaatverandering op lange termijn is nog heel weinig bekend. Alleen door de veranderingen in onze omgeving op de voet te blijven volgen, is het mogelijk een inschatting te maken van wat de uiteindelijke gevolgen zijn van het opwarmen van de aarde.

Referenties:

- Bouma-Litjens, J. (2004) Weersinvloeden op populatie veenhooibeestje. *Flinterwille* 8(2): 25-26
- Geraedts, W.H.J.M. (1986) Voorlopige atlas van de Nederlandse dagvlinders (Rhopalocera). Landelijk dagvlinderproject-LH, Wageningen
- Hill, J.K., C.D. Thomas, R. Fox, M.G. Telfer, S.G. Willis, J. Asher en B. Huntley (2002) Responses of butterflies to twentieth century climate warming: implications for future ranges. *Proceedings of the Royal Society London B* 269: 2163-2171
- Hunneman, A. en Hunneman, H. (1999) Natte voeten voor het veenhooibeestje?! Inventarisatieverslag veenhooibeestje 1999, Gorredijk
- Hunneman, A. en Hunneman, H. (2001) Natte voeten voor het veenhooibeestje?! Inventarisatieverslag veenhooibeestje 2000, Gorredijk
- Hunneman, A. & Hunneman, H. (2002) Natte voeten voor het veenhooibeestje?! Inventarisatieverslag veenhooibeestje 2001, Gorredijk
- Sinnema, S.G. (1992) Voorkomen macrovlinders in Friesland per gebied in 1986. Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. (1993) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1992. Jaarverslag Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. (1995) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1994. Jaarverslag Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. (1997) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1995. Jaarverslag Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. & J.W. Sinnema-Bloemen (1998) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1996. Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. & J.W. Sinnema-Bloemen (2000a) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1997. Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Sinnema, S.G. & J.W. Sinnema-Bloemen (2000b) Overzicht van vlinderwaarnemingen in Friesland in 1998. Vlinderwerkgroep Friesland, Hemrik
- Wynhoff, I. (1998) Veenhooibeestje: verdroogd of verdrinken? De Vlinderstichting, Wageningen
- Wynhoff, I., C. van Swaay en J. van der Made (1999) *Veldgids dagvlinders*. KNNV Uitgeverij, Utrecht

Een nadere kennismaking met W.G. (Willem) de Jong Siep Sinnema

Een van de trouwste bezoekers van de bijeenkomsten van de Vlinderwerkgroep Friesland is Willem de Jong; hij slaat eigenlijk nooit een bijeenkomst over, is altijd zeer geïnteresseerd in de verhalen die worden gehouden en noteert heel precies wat er wordt verteld, liefst voorzien van wetenschappelijke naam. Niet alleen bij de Vlinderwerkgroep is hij altijd aanwezig, ook bij de vergaderingen van de sectie Ter Haar en de sectie Snellen in Lexmond en bij de bijeenkomsten van de NEV-afd. Noord laat hij zelden verstek gaan. Verder weten de meesten dat Willem heel wat boeken op o.a. insectengebied bezit. Toch zijn er weinig mensen die weten wie nu precies Willem de Jong is; hij is voor de meesten een wat mysterieus iemand, waarvan ook de leeftijd moeilijk in te schatten is.

Het leek ons dus wel eens tijd worden voor een nadere kennismaking met Willem de Jong, die wij overigens al meer dan dertig jaar kennen. Daarom zijn we op 17 februari naar Leeuwarden getogen om Willem thuis te bezoeken. De eerste verrassing is zijn leeftijd: Willem is 81 en ik denk dat de meeste mensen, die Willem kennen, hem veel jonger inschatten. Willem is in 1923 geboren in Leeuwarden, waar zijn vader gymnastiekdocent was. Hij is niet alleen geboren in Leeuwarden, maar er ook getogen; hij bezocht er de Rijks HBS aan het Zaailand, kennelijk een goede school voor vlinderliefhebbers, want ook Auke van Randen en de auteur van dit artikel bezochten deze school!

De belangstelling voor de natuur vindt ook zijn oorsprong in zijn jeugd: zijn ouders stimuleerden die belangstelling bijvoorbeeld door het sparen van de plaatjes van de bekende Verkade-albums. De vakanties werden meestal doorgebracht op Vlieland en Terschelling en dat betekende dat die vakanties in het teken van de natuur stonden. Verder stimuleerde de biologieleeraar op de Rijks-HBS, de heer Jensma, zijn belangstelling voor de natuur. Jensma richtte de “biologenclub” op en organiseerde in de weekends excursies op de fiets naar de omgeving van Leeuwarden. Ook werd er door de biologenclub gekampeerd en de tenten werden op de zolder van de Rijks-HBS bewaard. Die tenten werden overigens door de Duitsers tijdens de oorlog ingepikt. Zo is de interesse in planten en dieren ontstaan en die belangstelling is altijd gebleven. In 1942, midden in de oorlog dus, deed Willem eindexamen en slaagde met prima cijfers.

Naast de biologenclub werd Willem ook geïnspireerd door Gerrit Stobbe van het Fries Natuur Museum; zowel in het museum als in het veld werd er regelmatig samen opgetrokken. Na het eindexamen in 1942 ging Willem elektrotechniek studeren aan de MTS in Leeuwarden en liep o.a. stage op de elektriciteitscentrale. Toch was dat het niet helemaal en in 1945 besloot Willem te stoppen en ging medicijnen studeren in Leiden.

Omdat reizen erg duur was en Leiden niet bepaald in de buurt van Leeuwarden lag, bleef hij vaak de weekenden in Leiden; dat was overigens weer positief voor zijn plantenkennis, want hij ging dan vaak planten zoeken in de omgeving van Leiden.

Verder werkte Willem in Leiden voor de NBBS, een reisorganisatie voor studenten. Dit werk bracht hem in contact met Amerikaanse studenten en die contacten hebben soms jaren geduurd. Helaas bleek deze studiekeuze toch ook niet de juiste en Willem keerde terug naar de MTS in Leeuwarden en maakte die studie af. Tijdens de MTS-tijd maakte hij excursies naar Denemarken en Noorwegen. Hij werkte daarna bij installatiebedrijf Span in Leeuwarden en had veel te maken met radio's en de beginnende t.v. Die radio had overigens al lang zijn belangstelling, in de oorlog luisterde hij veel naar geallieerde zenders; uiteraard clandestien want radio's moesten worden ingeleverd, maar door een oude radio in te leveren kon hij een bruikbare thuis bewaren. En ook nu nog is Willem zendamateur en heeft diverse cursussen hierin gevolgd, al staat het zenden op een zacht pitje en besteedt hij meer tijd aan het beluisteren van de uitzendingen van zendamateurs.

Het bleek lastig om werk te krijgen in de elektrotechniek en in 1965 besloot Willem (hij was toen al 42!) om alsnog biologie te gaan studeren in Groningen. Dat ging aanvankelijk voortreffelijk, hij haalde vlot zijn kandidaatsexamen. Dat was nog niet zo eenvoudig, want via allerlei bijbaantjes moest hij aan de kost zien te komen. Zo werkte hij op een huiswerkinstituut, heel geschikt omdat hij op veel vakgebieden leerlingen kon begeleiden. Verder gaf Willem rondleidingen in de Hortus in Haren.

Na het kandidaatsexamen ging hij verder in de botanie bij Van Zanten; hij werkte daar aan mossen uit Nieuw-Guinea. Door privé-omstandigheden moest hij echter stoppen met de studie. Willem heeft in de jaren daarna o.a. geholpen op Terschelling bij de familie Mast, die een camping had in Formerum.

Waar komt de speciale belangstelling voor insecten en vlinders vandaan? In feite begint dat bij Gerrit Stobbe van het Fries Natuur Museum; Stobbe verzamelde wespen en bijen en betrok Willem daarbij. Willem herinnert zich nog, dat hij ooit een stinzenplant, Berglook, vond in de berm bij Beetgum. Hij zette de bolletjes in de tuin en die breidden zich daar uit. In de uitgebloeide bloeiwijze zaten zaadbolletjes en die werden in een pot bewaard. Daar kwamen onbekende donkere motjes uit, die door Stobbe werden geprepareerd. Toen Joop Kuchlein eens op bezoek kwam in het museum was die erg geïnteresseerd en kwam er achter dat het het Preimotjes (*Acrolepiopsis assectella*) betrof, een bladmineerder die kennelijk mineerde op de buitenkant van de zaadbolletjes. Dit soort relaties tussen planten en insecten interesseerden Willem bijzonder en daardoor is de belangstelling voor insecten, later speciaal vlinders, ontstaan.

Tenslotte haalt Willem zijn radio-ontvanger te voorschijn en laat ons een aantal buitenlandse zendamateurs horen. Hij is zelfs in 1990 in Zuid-Afrika geweest en heeft daar Radio-RSA bezocht in Johannesburg, een reis die veel indruk om hem heeft gemaakt. In 1992 is hij nogmaals naar Zuid-Afrika geweest om de rest van het land te bekijken.

Na een uurtje praten is er voor ons een compleet nieuw beeld van Willem ontstaan en staan we verbaasd van de onverwachte veelzijdigheid van Willem; in zijn

huiskamer liggen nog stapels boeken op het gebied van vlinders, insecten en radio's, dus voorlopig zal Willem zich niet vervelen.

Boekenlijst Vlinderwerkgroep Friesland

De hieronder vermelde boeken/rapporten/overige zaken zijn eigendom van de Vlinderwerkgroep Friesland en zijn dus ter inzage. Wanneer leden dit materiaal willen bekijken/lezen, dan graag een verzoek indienen bij de secretaris.

- Prime Butterfly Areas in Europe (2003).
- Bosrandbeheer voor vlinders en andere ongewervelden (2004).
- Dagvlinders in Zeeland (2004).
- Dagvlinders en libellen aan de kust - Petten en omgeving (2000).
- 'Vlinderen over Texel' van Cees Maas (tekst) en Sytske Dijkse (tekeningen) over dagvlinders in het Texelse landschap (2003).
- Verslag van: 2000 soortendag (21 en 22 juni 2002) van Staatsbosbeheer.
- Dagvlinders in Zuidwolde. Een inventarisatierapport (1997-1999).
- Rapport 'De Grote vuurvlinder en waterzuring-vegetaties' deel 1 (1995).
- Rapport 'De Grote vuurvlinder en waterzuring-vegetaties' deel 2 (1995).
- Rapport 'Van vonk tot vuur' over het onderzoek naar mogelijkheden tot verbetering van de positie van de Grote vuurvlinder in Zuid-Friesland (1995).
- Rapport 'Veenhooibeestje: verdroogd of verdronken' (1998).
- Rapport 'De gevleugelde ambassadeurs van het Friese laagveen' over de Aardbeivlinder en de Zilveren maan (1993).
- Rapport 'Zes Nederlandse dagactieve nachtvlinders' van de Vlinderstichting (1995).
- Voorlopige atlas dagvlinders, libellen, sprinkhanen van Rotterdam – Bureau Stadsnatuur Rotterdam (2004).
- Map 'Op Onderzoek naar Vlinders en Libellen' van de Vlinderstichting(2004).
- Waarnemingenverslag Ongewervelden (periode 1999-2003) van de Vlinderstichting en EIS Nederland (2004).
- Videoband met de educatieve film 'Wij vlinders eisen' van de Vlinderstichting. De film bestaat uit drie korte onderdelen, namelijk 'Vlinders kweken' (9 minuten), 'Van ei tot vlinder' (9 minuten) en 'Hoe leven vlinders' (12 minuten). De film (plus handleiding 'Wij vlinders eisen') is uitstekend bruikbaar bij cursussen en lessen over vlinders. Het is geen kinderfilm, maar wel goed te begrijpen vanaf acht jaar. Het materiaal is goed te gebruiken voor vlinderlessen op scholen.
- Map + cd-rom 'Op onderzoek naar vlinders en libellen' van de Vlinderstichting. Lesmateriaal voor docenten biologie van middelbare scholen (2004).
- Onderzoeksrapport van Latour Advies en Altenburg & Wymenga inzake 'Verkenning van de mogelijkheden voor natuurmonitoring in Fryslân' (2002).

- Rapport 'Fladderaars langs it Canterlân' van de Wielenwerkgroep. Een verslag van tien jaar 'Vlinderbermbeheer'. (2001).
- Rapport 'EHS Trynwâlden-Bûtenfjild' van Bureau N (F. Nijland – Wielenwerkgroep 2002). Rapportage over een gerealiseerd deel van de Ecologische Hoofdstructuur in Fryslân. Feiten – Stand van zaken – Bescherming – Aanbevelingen.

Ledenmutaties

Nieuw lid:

Mevrouw J.A. Hoogland
Stellingenweg 9
8421 DA Oldeberkoop
Tel. 0516 – 451039

Verhuisd:

De heer P. Zandstra
Willem de Zwijgerlaan 5
8448 MC Heerenveen
Tel. 0513 – 628380

Afmelding:

Mevrouw J. Gaastra
Sneek

Noteer deze data in uw agenda!

-zaterdag 9 april	Bijeenkomst sectie Snellen te Lexmond.
-woensdag 20 april	Voorjaarsbijeenkomst Vlinderwerkgroep Friesland te Leeuwarden.
-weekend 23/24 april	Open dag Fryske Gea Bakkeveen.
-zaterdag 14 mei	Nachtvlinderexcursie Oranjewoud.
-weekend 27/28 mei	Zomerbijeenkomst NEV.
-zaterdag 4 juni	Dag- en nachtvlinderexcursie Aekingerzand.
-weekend 25/26/27 juni	Excursie sectie Ter Haar en Snellen.
-vrijdag 1 juli	Nationale nachtvlindernacht.
-zaterdag 9 juli	Dag- en nachtvlinderexcursie Gaasterland.
-zaterdag 20 augustus	Dag- en avondexcursie Stoenkherne en It Warkumer Nijlân.

Vlinderwerkgroep Friesland

Bestuur

Siep Sinnema	voorzitter Sparjeburd 29 tel. 0516-471222	8409 CK Hemrik s.g.sinnema@wanadoo.nl
Gerard Bergsma	secretaris Bosweer 29 tel. 0516-432414	8426 GS Appelscha bergsmagj@cs.com
Luut de Zee	penningmeester Roefke 1 tel. 0513-418013	8502 BV Joure Luut.de.zee@zonnet.nl
Jannie Sinnema-Bloemen	bestuurslid Sparjeburd 29 tel. 0516-471222	8409 CK Hemrik s.g.sinnema@wanadoo.nl
John Boosman	bestuurslid Koaidyk 5 tel. 0511-539238	9264 TT Earnewâld john.boosman@wanadoo.nl
Gerrit Tuinstra	bestuurslid De Twee Gebroeders 214 tel. 0512-518246	9207 CB Drachten gtuinstra@wanadoo.nl
Contributie	€ 5,00 per jaar. Girorekening 7223259 t.n.v. L.D. de Zee, Joure	
Redactieadres	Sparjeburd 29 8409 CK Hemrik e-mail adres: s.g.sinnema@wanadoo.nl	
Vlinderwerkgroep Friesland op internet:		www.vlinderwerkgroepfriesland.nl
e-mail adres:		info@vlinderwerkgroepfriesland.nl